

देसप्रतापिनी ॥ १४ ॥ स्वामिपक्षोचितामित्रेगुणैः सर्वैर्विभूषिता ॥ मृपुत्रांगविहीनास्यात्सु भगवत्संवे
रिणी ॥ १५ ॥ पोरंदरेर्नदिताचव्यसनीचतपस्विनी ॥ परप्रज्ञासूर्यवतीपापिन्नादुर्भगासदा ॥ मूलेकामंदी
नसक्ताबुभुक्षाचव्यसुर्भवेत् ॥ प्रज्ञावतीकर्मसक्तागजगो गामिनीगुणैः ॥ पार्यायभेदुष्टचिन्ताविवा
दद्वारकार्यशत ॥ शोकसक्ताछेनपापाद्भुतकर्मसु ॥ शक्तिनी ॥ २० ॥ वैश्वेसतीपुण्यवतीगुणैर्गौतमिचोत्त
मैः ॥ उदारयुक्तास्वपतेनिर्वेगचवद्भुप्रज्ञा ॥ २१ ॥ विहमुधिस्त्वैवदुग्धमुताधनधान्यासुभूषणा ॥ भर्तुराः
नानंदनृत्यगीतवाद्यादिभिः सदा ॥ २२ ॥ वामवर्द्धवसुधनभोगमान्यागुणैर्युता ॥ पतिस्त्रिधापमृदि
तावरकर्मणिचोत्सर्क ॥ २३ ॥ शतद्वेन्द्यगीतादिकलाभित्तत्त्वमानिनी ॥ भाग्ययुक्तापतिकुलजन
मान्यासुतेर्युता ॥ गुणैर्हीनाज्ञेकपादेककशापरूपान्त्रजा ॥ दुर्भगाजनकावासानक्षकामासुरूपिणी ॥ २५ ॥

गुणैः सत्तैः सुखैः संपत् भूषणैर्मोक्षिता जनेः ॥ अहिर्बुध्न्यकलाद्यास्यान्मानयंती च स ज्ञानान् ॥ दृढव्रता
धर्मवती पुत्रसौख्यार्थं संयुता ॥ विख्यातगुणसंपन्नो यो ह्यभेदप्रथमा तं वै ॥ यो ह्यभेदविहीनो दुःखास्या
त्यक्तवेरापराजिता ॥ पतिपुत्रैर्विदुरा च नीचरत्ना च कापटी ॥ मध्यफलं ॥ २८ ॥ अथोर्विक्रमादिषु
दुष्टयोगफलं ॥ परिघस्य तु पूर्वाध्वं व्यतीपाते च वै धृतो ॥ संध्यासु पूर्वे विष्ट्या मशुभं प्रथमा तं वै
तथा ॥ अमासं क्रांतिविष्ट्या च व्यतीपाते च वै धृतो ॥ परिघस्य तु पूर्वाध्वं विदुषद्वयं गंडातिगंडयोः ॥ व्याघ्रा
तेन वधस्तु नाशयः पंचचतुर्दशं ॥ वेधव्यमर्थहानिं च सुतनाशं मद्रूपं ॥ वैकुण्ठशत्रुस्थिचटारिद्रं क्षीण
जीविनं ॥ तैजो हानिं समायाति सदा पुष्पवती क्रमादिति ॥ अथ राशिफलं ॥ मेषस्य व्यभिचारी स्याद्दुष्टभेद
रभोगिनी ॥ मिथुने धनभोगाद्या कर्कटव्यभिचारीणी ॥ पुष्याद्यासिंहगणेशोत्कन्यायां श्रीमती तथा ॥ वि

चक्षणातुलायां तु यश्चैक तु पतिव्रता ॥ दुश्चाराणां धनुः पूर्वं चोन्नगर्धे पतिव्रता ॥ मकरे मानदीनां च कुंभे नि
र्धनं बंधयता ॥ मीने विलक्षणालं गेन ग्रह संस्था विवाहवत ॥ अथ प्रारुत वस्त्रफलं ॥ मृगगाश्चेत वस्त्रास्या न्दु
द वस्त्रा पतिव्रता ॥ श्वेत वस्त्रा क्षितीश्या न्न वस्त्रो मुता न्विता ॥ दुर्भगा जीर्ण वस्त्रा स्याद्दोगिणी रक्तवास
सी ॥ नीलांबरधर नारी विधवा पूर्ण ताततः ॥ मलिनांबरधर नारी हरिद्रा स्याद्द्रुत स्वल्पा ॥ वस्त्रे स्युर्विषमार
क्त बिंदवः पुत्रमाप्नुयात् ॥ समाश्चेत कन्यका चेति फलं स्यात्प्रथमतः ॥ समाजनीका च नृणां दिश्रुत्या न्द
मेदधाना कुलदा तदा स्यात् ॥ तल्योपभोगे तपसी स्थिता च दृष्टं रजो भाग्यवती तदा स्यात् ॥ निंदित तिथि
वारं हि मंगलं न कर्तव्यं ॥ तथा निंदिते तिथि वारं हि नान्चरेत्तत्र मंगलं ॥ तस्मात्तस्य चिचार्ये वंसतो मंगलमा
चरेदिति ॥ मंगलाचार उक्तः ॥ स्मृतिरस्ति ॥ दृष्टादितांगनायस्तु आर्तवे प्रथमतः ॥ अक्षते रासने कूले स

दीपं वा सयेन्नतः ॥ अप्रपञ्चवर्णमुद्रं गुटमिश्रं तथा हविः ॥ रघादुह्नपत्नीभ्यग्न्याभ्यादघातुभोजनमिति
॥ ॥ अथ सामान्यतोरजस्वलाधर्मः ॥ ततो धर्मदशः ॥ आर्तवाभिपूजानारी नैकावेकमस्तु संविशेत् ॥ न संसर्गं
व्रजेत्सद्भिः स्नात्वा पापात्प्रमुच्यते ॥ अंजनं भ्यंजनं स्नानं प्रवासं दंतधावनं ॥ न कुर्यात्सार्तवानारी ग्रंहाणामी
क्षणं तथा ॥ ग्रहणं मरणं चोपकुर्मण्युत्सर्गं कर्मणि ॥ आर्तवनेषु पासतोरजो दोषो न विद्यते ॥ न स्वानां
रुतनं रज्जुतालपत्रादिबंधनं ॥ दग्धं कृशवे भुंजीत पेयं चांजलिनापि बोधेति ॥ तथा चापस्तंबशृङ्गाखायां ॥
तस्मान्मत्तवदूतससानसं दंतं ॥ न सह्यं मतिः ॥ नास्या अन्नमद्यान्नोपभोगं कुर्यात् ॥ यस्मिन्तो ज्ञायते सप
तितो भवति अरह्यगच्छते स्तेनः ॥ पृष्ठतो गच्छते अपगच्छतायते ॥ याम्नां तितुज्जंत उदके घ्नियते सप
तितो भवति आभ्यंते दुष्कर्मा ॥ याकेशान् प्रलिखते ॥ तस्यो गच्छति परनारी यादूतस्येकाणः यादतो धाव

प्र.

००

वते तस्यै स्याद्वदन ॥ याति स्वाति निरुंत ते तस्यै कुन ग्रीया प्राणि हिंसया क्लृवः यारुं सुत्तति । त ज्ञात उद्धं ध
श्रियते । या पलेने भुंक्ते तस्या दुःखतः ॥ ह्रस्वपान्न भोजनानां ह्रस्वो भवति जायते ॥ एतदूर्जयित्वाति स्योराचो
त्रैतं च रं दं जलिन बापि वेद र्वर्ण बापात्रेण प्रजाये गोपीथोयेति ॥ दिवा स्वापमलं कां रं क्रीडां शिष्यक्रि
यांतथा ॥ एतदकर्म च तां वृत्तमध्वानं रात्रि भोजनं ॥ स्यातिषा दर्शनं स्पर्शं परंपं सथ दर्शनं ॥ हसनं शयनं
नत्येवर्जयेच्च प्रज्ञार्थिनी ॥ चतुर्थ दिवसे स्नानात्परं पश्येत्पतिं रविं ॥ इति रत्नस्वला धर्मः ॥ अथ समयनि
र्णयः ॥ रत्नस्वला यदानारीत्रिराचमस्तुचिर्भवेत् ॥ प्रथमे हनिचां शर्ला द्वितीयं ब्रह्मघातिनी ॥ तृतीयं
जर्का प्रोक्ता श्रुद्रा स्यात्तु चतुर्थे ॥ भर्तुः शुद्धा चतुर्थी न्दस्नातानां शिरत्नस्वला ॥ द्वे वे कर्मणिपि ये चपं
च मे हानि शुध्यतीति । षोडशादिन मध्ये यदि पुनः पुष्पिता स्यात्तदा विशेषः ॥ रत्नस्वला यदानारीपु

नरेचरजस्वला ॥ आयोदशादानप्राग्वापित्रिरात्रमिति निश्चयः ॥ त्रयोदशादिना दुर्ध्वरिजोदृष्टवर्ताय
दा ॥ अष्टादशादाप्राग्वापियुवत्यां स्यान्निरात्रकं ॥ एकादशे त्वथैकादं द्विरात्रं द्वादशे द्वे ॥ उर्ध्वं त्रिरा
त्रं वित्तेयमिति सोधारणस्मृतं ॥ अथ शुद्धिप्रकारमाह स्मृत्यर्थसारे ॥ रजस्वलायाश्चैरुज्जिकाभिः शो
चं कृत्वा नक्षत्रादिस्त्रीपादन्तूनाभिर्मृत्तिकाभिः ॥ विधवादिगुणमृत्तिकाभिः शोचं कृत्वा मलप्रक्षाल्य
दंतधावनपूर्वकं ॥ चतुर्थे न्द्वित्रिमुहूर्तानंत रसंगमे समये स्नायात् ॥ आतुरायास्तु मत्याः शुद्धिप्रकार
उक्तः संग्रहे ॥ आतुराश्चेदुत्तुमतीत स्याः स्नानं कथं भवेत् ॥ स्पृष्ट्वा तु तौ परस्मात्मादश कृत्वोत्पनातुरा ॥ सो
दशाभिरेवैव परिधाय यथाक्रमं ॥ ब्राह्मणानभोजयित्वा चंपुण्यां दूनविभुध्यति ॥ आतुराणां च सर्वां सामेवं
शुद्धिर्दिधीयते ॥ चित्राविष्णुखाश्रुतिरुज्जिकाद्रां मघाश्विमूलामृगशोदण्डिषु ॥ स्नायात्प्रसूताय दितेषु भे

प्रसूतः प्रसूतिं च पुनः प्रलेभे ॥ अंतर्धिष्ण्य चतुष्कं त्वनलपतिभक्तो मातृभान्मन्त्रयञ्ज
स्याद्वास्तवे बंक्रमेण प्रथमं तत्पुत्रं ते यमं च प्रवर्तिः ॥ अंतर्धिष्ण्य प्रजाया वदिरपि कु
लयश्च मती चेदिकास्या सखीकान एषु ब्राह्मणसंख्यसहितान् च नान्यद्विवाहे ॥ लग्न
विवाहोक्तवत् ॥ ॥ इति शुधिविधिः ॥ अथ प्रसंगात्तत्तत्कर्मचोच्यते ॥ अत्र र
जोदर्शनकाले तिथिवारक्षेत्रयोगादौ दुष्टशान्तिकर्मकर्तव्यं ॥ तदुक्तं नारदीये ॥
आर्तशान्तौ तु नारीणां शान्तिं वक्ष्यामि तच्छृणु ॥ तिथिवारक्षेत्रयोगेभ्यो लग्नसग्रहसमानः ॥ ग्रहेभ्यो दुष्टि
तेभ्यश्च तत्तद्दोषनिरुत्तये ॥ अत्र पुत्रादिका भायदं पत्योरभिरुद्भवे ॥ पंचमेहनिषण्णेष्वयुग्मेन्यदिवसे
थवा ॥ षोडशादिनपर्यंतं तत्तत्कालः प्रवक्षते ॥ तस्मिन् न हनिज्ञक्षेवागृह्णातिथ्यपुरःसरं ॥ तत्तत्शान्तिं

विदध्यात्तुहोमं चैव विधानतः ॥ आचार्यं वरयेत्पातं भुवनेश्वरनुष्ठितं ॥ होमार्थं च जपार्थं च वरयेदृत्वि
जो बहून् ॥ यज्ञमानाद्विज्ञेः सार्धं शान्तिं होमं समाचरेत् ॥ गृहादीशानदिग्भागे देवता पूजनाय च ॥ द्रो
णप्रमाणे धान्येन त्रीणि होमं शिष्यं भवेत् ॥ कुंभत्रयं न्यसेत्तत्र तं तु वस्त्रादिबोधितं ॥ पूरयेत्तीर्थसलिलैः प्र
तिकुंभं पृथक् पृथक् ॥ तद्दक्षिणेष्टवाक्यानां जपार्थं कलशं न्यसेत् ॥ तद्दक्षिणे पुनः कुंभं सौरमंत्रजपा
य च ॥ तद्दक्षिणे पावमानं जपार्थं कलशं सुधीः ॥ उत्तरे रुद्रकलशं न्यस्य मंत्रान् जपेदेव ॥ सहस्रच्छिद्रक
लशं शतच्छिद्रमथापि वा ॥ गृहादीशानदिग्भागे वारुणं कलशं न्यसेत् ॥ एवं च नवकुंभांश्च त्रीणि होमं
शुनिक्षिपेत् ॥ वस्त्रादिबोधितान् कुर्यात्पुनश्च वस्त्रदः क्षिपेत् ॥ होमस्तनादिसहितान्सर्विधानफलदाहं
तान् ॥ सूक्तेनाथ नवर्चनं प्रकृत्य आपृत्य च ॥ आपो हिष्ठादिभिश्चैव गायत्रीं होमं त्रैकेः ॥ कुंभेषु च

प्र.

०४

क्षिपेद्द्वान्ये मौषधानि च हर्मच ॥ ततश्च पंचरत्नानि गंधपुष्पाक्षतादिकान् ॥ ओषधानि च वक्ष्यंते मुनि
भिः शान्तिकारणतः ॥ ओ दुंबरकुशा दूर्वा गङ्गी वंचं पवित्त्वकः ॥ विष्णुक्रांता ये तुलसी वार्हपंशं स्वपुष्पि
का ॥ शतावयश्च गंधाचनि गुंडी सर्षपद्वयं ॥ अषामार्गः पलाशश्च पनसो जीरकं तथा ॥ प्रियंगुश्च
गोधूमात्री ह्योश्च तथा एव च ॥ क्षीरं च दधिसर्पिश्च पप्रपत्रं तथा तोषलं ॥ कुरंदकत्रयं गुंजा वचा भद्रकमु
स्तका इति ॥ द्वात्रिंशदौषधानि ह्यथा संभवमाहरेत् ॥ गङ्गाश्च रथ्या वल्मीकसंगमाध्रदगोकुलात् ॥ रा
जद्वारप्रदेशाच्च मृदु अष्टौ विनिक्षिपेत् ॥ स्थाप्यान्निघ्नैः कुरुणा तत्र नमंत्रैः प्रपूजयेत् ॥ याज्ञानांश्च
षधयस्त्योषधीश्च विनिक्षिपेत् ॥ स्योनांश्च यिवाति मृदाश्च ये चोपलुवास्त्वचः ॥ सहिरत्नानीति रत्नान्य
थ गव्यानि पंच च ॥ वटाश्च क्षौद्रं वराम्रपूक्षाणां पद्मवास्त्वचः ॥ मणिमुक्ताप्रवालानि गारुडपुष्परागवः ॥

वज्रेंद्रनाथगोमेद्वेद्यैर्मणायोनव ॥ सुवर्णराजतंमुक्ता राजावतं प्रवालकुं ॥ पुंचैतान्यथचैकं चामाणि
क्यमुतकांचनं ॥ अन्यद्रुद्रां तोद्रष्टव्यं ॥ कुंभोपरिन्यसेत्पात्रं कांस्यं वा ताम्रमवच ॥ वस्त्रद्वयेन संवेष्ट्य
प्रतिमां भुवनेश्वरीम् ॥ देमन्यसेत्तत्र न चंद्राणी च पुरंदरं ॥ निष्कामान्नेण्वा धेनपादेनाथस्वशक्तितः
प्रतिमास्तत्र कुर्वत विज्ञाद्यविबर्जितः ॥ आचार्यः पूजयेद्देवामंगास्त्रावरणानि च ॥ उपचारैः पोट
शभिर्गायत्र्यामंत्रे सारथ्यं ॥ इंद्राणी च अधिदेवांश्च इंद्राणी मासु नारिषु ॥ अथोत्तरे प्रत्यधिदेवामिंद्रं च
विश्वतस्परि ॥ अनेन विधिनाचार्यः पूजयेद्देवतान्नयं ॥ आवाहनादिसकलैरुपचारैः पृथक् पृथक् ॥ म
ध्यमं संस्पृशन् कुंभं मंत्रेण भुवनेश्वरीं ॥ प्रधानक्षाष्टवाक्यैश्च तपःपूर्वात्तरैः सह ॥ श्रीमन्तं च जपित्वा च
आचार्यो होममाचरेत् ॥ ततस्तत्पूर्णकलशान् स्थापितान् श्रयथाविधिः ॥ संस्पृशन्नुत्तरं कुंभं श्रीरद्रं रद्रं

संरूप्यया ॥ चत्वारिंशदसृक्कानि चतुर्मेघोन्नराणि च ॥ शंनइंद्राग्निमृत्तंचरोद्रानन्यान्नुयेन तथा ॥ स्पृशन्वेद
 क्षिणं कुंभं जलविगेको जपेन्नदा ॥ पूर्वानि रंरष्ट्रवाक्यैः सदतत्र प्रधानकं ॥ तद्दक्षिणे सोमं पतद्वक्षे पावमानं
 कं ॥ कुंभानां पश्चिमे देवैर्गुणं तिहोमं समाचरेत् ॥ अन्वाधानं विधायाथ सूत्रोक्तं तत्रमाचरेत् ॥ पूर्णानि
 त्रिनिधानादि कृत्वा चायौ द्विजेः सह ॥ दूर्वाभिः स्तिलगोधूमेः पायसं न घृतेन च ॥ पायसं श्रपयेत्तत्र सो
 वित्रं च द्वाविश्वतत् ॥ दध्माधानं मुखं ते च होमं कुर्याद्यथाविधिः ॥ तिसृभिश्चैव दूर्वाभिरेकैकाचा द्वाविभ
 वेत् ॥ अष्टोत्तरसदस्रं वा अष्टोत्तरशतं तु च ॥ तिलमिश्रोक्तगोधूमेः साज्यैः सर्वत्र होमयेत् ॥ जुहुयात्पा
 यसे नैव आज्येन च दूनेत क्रमात् ॥ द्वाविश्वतुष्टये नैव प्रत्येकं सम संरूप्यया ॥ गायत्र्ये च तु होतव्यं हविरवच
 तुष्टयं ॥ अद्वाणां पूजनं चैव वारणं केतुशं जपेत् ॥ तेभ्योऽप्याहुतयो देयात् लोकपालादिभिः सह ॥ ततः

स्त्रियकृतं हृत्वारज्यप्रहरणादिकं ॥ ज्ञयादिहोमं रत्नावप्रायश्चित्तादुत्तारतथा ॥ अनाशातादिभिर्हृत्वा पूर्णा
हृतिमथाचरेत् ॥ द्वादशग्रहणाद्यनसवस्तुसफलने च ॥ सप्तते अग्नयेतेन पूर्णादव्यतिमं जेतः ॥ अग्नो
विस्म्वतिमं वेणोसमुद्रादूर्ध्वसंस्कृतः ॥ संततामात्र्यधारासां हृत्वा पूर्णादुत्तिक्रमात् ॥ उत्तरं परिचर्याथ पृ
थपात्रविसर्जनं ॥ ब्रह्मणे च वरं दत्वा बलिदानं दिशामपि ॥ सहोषाधिष्ठितं स्तवप्रतिकुंभं स्थितो दके ॥
स्तुमत्याः स्त्रियाः शान्त्येदं पतिभ्यां सुखाय च ॥ उभयि चैतयोर्मूर्ध्नि वक्ष्यमाणं श्वमंत्रं च के ॥ आ
पोदिष्टेति नवाभिः मूर्तेन नततः परं ॥ द्वादशाङ्गज्जुचैर्नैव पावमानिः क्रमेण तु ॥ उभयं शृण्वं चेति स्वस्ति
दाविशेषकया ॥ त्रियं बवे न मंत्रेण ज्ञातं वेदसण्कया ॥ द्वादशः शुचिषदिति च ब्रह्मजज्ञानमित्युच ॥ सह
स्वर्गाधामंत्रेण तच्छ्रियोमं रक्षणं च ॥ समुद्रज्येष्ठा इत्यादि चतुर्भिश्च प्रसिद्धं के ॥ त्रायंतामिति मंत्रं च त्रि

५

६

भिश्चैव यथाक्रमं ॥ इमा आपः शिवेनोतदेव स्यत्वेति मंत्रतः ॥ मंत्रेणाथ तमीडा नन्वमग्नेरुद्र इत्यथ ॥ तमु
 द्ददाति मंत्रेण भुवस्यापितरंतथा ॥ यातेरुद्रोत मंत्रेण शिव संकल्प्य मंत्रतः ॥ इन्द्रोवायुषभं पंच मंत्रे श्वेवाभिषे
 चयेत ॥ तच्छंयोराभिषेकं च मंत्रैः पौराणिकैः शुभैः ॥ मूलास्त्वामभिषिचंतु ब्रह्मविष्णुमंहेश्वरः ॥ वासुदेवो
 जगन्नाथः स्तथा संकर्षणो विभुः ॥ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवंतु विजयायते ॥ आखंडलोमिर्भगवानयं
 मो वै निर्जतिस्तथा ॥ वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षः स्तथा शिवः ॥ ब्रह्मणा सहिताः शेषादिद्यालाः पांतु
 ते सदा ॥ कीर्तलक्ष्मीर्धृतिर्मधापुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः ॥ बुद्धिर्ज्ञावपुः शान्तिस्तुष्टिः कांतिश्च मातरः ॥
 एतास्त्वामभिषिचंतु देवपत्न्यः समागताः ॥ उग्रादित्यः श्वन्द्रमाभौ मो बुधजीवः सितावर्जिताः ॥ ग्रहास्त्वा
 मभिषिचंतु राहुकेतुश्चतर्पिताः ॥ देवदानवर्गधर्वायक्षराक्षसापन्नगाः ॥ ज्योतिर्मनोवागावो देवमातरः

एव च ॥ देवपत्न्याद्रुमानागादेत्याश्वाप्सरसां गणाः ॥ अस्त्राणिसर्वशस्त्राणिराज्ञानोवाहनानि च ॥ ओ
षधानि च रत्नानि कालश्चावयवाश्च ये ॥ सरितः सागराः शैलाः स्तीर्था निजलदानदाः ॥ एतां गत्वामभि
षिञ्चंतु सर्वकामार्थसिद्धये ॥ कलशानांतूदकानि शतछिद्रेषु देनयेत् ॥ धृत्वा शिरसितं कुंभं स्नातयि
त्वा द्विजोत्तमैः ॥ वस्त्रांतराणि धृत्वा च पुनश्चोपवसेत्सती ॥ उपवासेभ्यः समीपस्थानं ॥ भूषितो गंध
माल्याद्यैः कुर्वादाज्यविक्रोकनं ॥ सकांचनं कांस्यपात्रे घृतं संपृश्य बुद्धिमान् ॥ यातुक्ष्मीरिति मंत्रेणारु
पं रूपमनेन च ॥ दृष्ट्वा विरायदघातदृष्टिणां च यथाविधिः ॥ यातुक्ष्मीर्यच्च मे दोःस्थं सर्वगेषु प्रतिष्ठि
तं ॥ तं सर्वशमयाद्याभुश्रियमायुश्च वर्धयेति ॥ ॐ रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव तदस्य रूपं प्रति चक्षणाय
॥ द्रोमायाभिः पुररूपं यिनं युक्ता ह्यस्य हरयः शतादशः ॥ दंपतीभ्यां पूर्वधृतवासां स्याच्चार्याय
दघातः

प्र.

७

विप्रानभ्यर्च्य विधिवद्भूपुण्याक्षतादिभिः॥ धेनुं पयस्विनीं दद्यादाचार्याय विभूषणेः॥ सबस्त्रां प्रतिमां
दद्यादाचार्याय सदक्षिणां॥ सदक्षिणमनुदुहं प्रदद्याद्भुजापिने॥ अतिग्भ्यः श्वाथमर्क्यो दद्याद्दूद
क्षिणांततः॥ शंनो वातमहाशान्तिपठेदाङ्गीः गततः परं॥ भद्रासनापविष्टो तु पुनः पुण्यादवाचनं॥ ग
णेशवरुणावर्च्य हतानां दीमुखगतः॥ धर्मफलं स्पृश्यायित्वा विहमुखांतीति मंत्रकेः॥ समर्थयांतमभि
मंथ्य तंडुलानक्षतांतदा॥ दद्याच्च सफलानधीमान्पुत्र्यभक्ष्यार्थमादरात्॥ याः फलिनीरित्यनयत्नाग्नि
स्तुविस्वस्तमं॥ पुत्रांश्च जनयेत्यश्वाह॥ वडं यमुनिभाषितं॥ अथ षोडशादिना न्याहया हवत्स्यः॥ षोडशा
तुर्निशाः स्त्रीणां तास्य युग्मासु संविशेत्॥ ब्रह्मचार्यं च पूर्वाद्याश्च तम्रः श्ववर्जयेत्॥ एवंगण्डनस्त्रियं
क्षामामघां मूलं च वर्जयेत्॥ सुष्ठु इदं मरुत्पुत्रं लक्षणं॥ जनयेत्पुमान्॥ अतो गच्छेदेवांतिनियमः॥

द्वेषादिनायदिन गच्छेत्तत् दाहो योपि श्रूयते ॥ श्रीलिवयाण्यनु मती भायं चिन्नापगच्छति । स तु व्यंभृण
हृत्यायाहोपमृच्छत्यसंशयं ॥ तत्र प्रायेश्चित्तमपि । श्रुतस्नानानं गच्छेच्च नियतां ब्रह्मचारिणिं ॥ नियं
माति क्रमात्तस्य प्राणाग्रामशतं स्मृतमिति ॥ एवं प्रभूतदोषपरिहाराय शान्तिं कृत्वा प्रज्ञास्तनिष्यादि
षु गच्छेत् । पुनः रजोदर्शनपर्वतं गमनं वर्ज्यं ॥ तदा हवसिष्ठः ॥ प्रभूते दोषे यदि दृश्यते तत्पुण्यं नतः शान्ति
तिक्कर्मकार्या विसर्जयेद्देवतश्चेक शय्यायावद्रजोदर्शनमिह श्रद्धे ॥ इति श्रुतज्ञातिः ॥ एवं यः कु
स्ते शान्तिं वसिष्ठा युक्तमार्गतः ॥ तदनिष्टं तु सकलं मद्यैव विनश्यति ॥ अथ गभाधानप्रयोगः ॥
श्रुतस्नाता यां भायं यां शुभं दानं दंपती मंगलस्नानो भूत्वा भद्रासनं ह्युपविश्य पत्नीं दक्षिणतः पदे
न्यस्वस्तिवाचनं विधाय प्राणो नायम्याद्येत्यादिति थिथ्यवर्णने मम मथ मयल्याः प्रथमरजोदर्शनेः

ॐ स्यांगर्भाधानारख्यं कर्म कर्षण्य ॥ तदंगत्वेनाभ्युदयिकं विधाय पत्नीमन्वारब्धः समं चान्यदेत ॥ ॐ
 विहसु योनिं कृत्य यतु त्वत्सा रूपाणि पितुं शतु ॥ आसिंचतु नृजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते ॥ गर्भं धेहि
 सिनीवाल्कि गर्भं धेहि सरस्वति ॥ गर्भं ते अभिना देवा वाधत्तां पुंकर म्रजा ॥ हिरण्यं यौ अरणी यन्नि
 र्मथतो अभिना ॥ तं ते गर्भं दधामहे दशमे मासि स्रुतं वै ॥ यथेयं पृथिवी महीति त्वं नी गर्भं मादधे ॥
 एवं तं गर्भं माधस्व दशमे मासि स्रुतं वै ॥ यथा पृथिव्ये म्रिगर्भाद्यो र्यथे देवगर्भिणी ॥ वायुर्यथा दि
 श्तां गर्भं एवं गर्भं दधातु ते ॥ विष्णोश्चैतेन रूपेणाख्यानायं गिबीन्यां ॥ पुषा सं गर्भं माधेहि दशमं
 मासि स्रुतं वै ॥ नेत्रां मे पपरा पतसु पुत्रः पुनरायत ॥ अस्य मे पुत्रकामायै गर्भं माधेहि यः पुमान् ॥ व्य
 म्य योनिं प्रातिरेतो गृहाण पुमान् पुत्राधीयतां गर्भं अंतः ॥ तं माता दशमा सो विभर्ति स ज्ञायतां वीर

तमस्वानां ॥ आतेगर्भो योनिमेतु पुमान् बाण्डुयेयुधि ॥ आवीरो जायतां पुत्रः स्नेहशमास्पः ॥ करोमि
ते प्राजापत्यमागर्भो योनिमेतुने ॥ आनूनेः पूणो जायतामश्लो गिष्वे शोधी ॥ त ॥ पुमांस्ते पुत्रो ना
रितं पुमाननुजायतां ॥ यानि भद्राणि बीजान्येष भाजनयंतु नो ॥ तानि भद्राणि बीजान्येष भाजनयं
ति नः ॥ तेः स्तं पुत्रान्विंदस्व सा प्रसूधेनुका भव ॥ कामः समृद्धतां म ह्य मपराजितमेव मे ॥ यं कामं का
मये देव तं मे वायो समर्धय ॥ इत्येतैर्मंत्रैः पत्नीमभिमंज्य ॥ याः फलिन्यायां अफला अपुष्या या
श्च पुष्यिणीः ॥ रूहस्यति प्ररूता स्तानो मुंचत्वंदूतः ॥ अग्निरनुविश्व वत्स संतु विब्रह्माणमुत्तमं ॥ अ
तूर्तं श्रावयत्यति पुत्रं ददातु दाक्षुषे ॥ इति तं दूतान्ये च पुगी फलानि च पत्न्ये दद्यात् ॥ साक्षी रमध्वे पा
य सं दृत्वा भुंजीयात् ॥ तौ बूलेन साकं फलानि च भक्षयेत् ॥ ततो नां दीमुखं चृत्वा द्विजान् भोजयेत् ॥

तथा । संस्कारकस्तु सर्वत्र तिष्ठेदुत्तरतः सदा ॥ संस्कार्यः पुरुषो वापि स्त्री वा दक्षिणतः सदेति ॥ अजी
 तनष्टी पुरुषो जमायं श्री विश्वनाथं शुभिकर्म मान्यः ॥ विश्वप्रकाशमभिधाय दूतो न तृता रृतो नृणां ति
 निषेककार्यं ॥ ॥ **रूतिगर्भाधानं** ॥ अथ पुंसवनं ॥ व्यक्ते गर्भे तृतीये मासि शुभे दिने शुभलग्ने पुंन
 शत्रे चतुर्थे षष्ठाष्टममासे सीमंतेन सदापि वा पुंसवनं कृत्वा सीमंतं कुर्यात् ॥ तथा ॥ व्यक्ते गर्भे द्विजाती
 नां कुर्यात् पुंसवनं क्रियां ॥ तिष्ठेदिने शुभलग्ने सीमंतेन सदापि वा ॥ कृत्वा पुंसवनं पश्चात् सीमंतस्तत्र च
 क्रमात् ॥ तृतीयस्तस्य मुख्योऽस्य षष्ठाष्टमचतुर्थकः ॥ अथ दंपतीकाले मंगलस्नातो भूत्वा पुंसवनात्
 प्राकृतृतीये दिवसे पुण्याद्वा च नमोऽपप्रतिष्ठापनं कुर्यात् प्रादक्षिणप्रतिसरमात्कृत्वा पूजनेन वाचना
 निरुत्वा द्वितीयेनां दीमुखे ब्राह्मणभोजनं च कृत्वा तृतीये ओषासनं कृत्वा पत्नीं दक्षिणतः उपवेशय

तासु धर्मपत्न्याः प्रथमगर्भसंस्कारद्वारा सर्वगर्भसंस्कारार्थं पुंसवनाख्यं कर्म करिष्ये ॥ यथोक्तं गुरुं
रुत्तमोपासनाग्निं प्रतिहाव्य ॥ पारस्तीर्यं द्रव्यं ज्येष्ठाख्याविति षट्पात्राणि प्रयुज्य फलसहितं वटशृंगान्
दृष्ट्वा ततो नूतनवस्त्रं च सह तत्प्रयुज्यात् ॥ प्रोक्षणं दद्यात्प्रभागे तेजुः संहृद्गृहीता ॥ धाता ददातु नो रयिमीशां
नो जगतस्पतिः ॥ स नः पूर्णेन वा वनस्वाहा ॥ धात्रे ॥ धाता प्रजाया उत्तराय ईशो धाते दं विश्वं भुवनं ज्ञानं ॥ ध्या
ता पुत्रं यत्नमाना यदा तत्तस्मात्तु द्रव्यं घृतं बद्धिधेमस्वाहा ॥ २ ॥ धाता ददातु नो रयिं प्राचीं जीवातु महिनां ॥
वयं देवस्य धीमहि सप्तमतिं सत्यराधसः ॥ स्वाहा ॥ ३ ॥ धाता ददातु दाशुषे वरुनि प्रजाकामिाय मीदुपे दुरा
णे ॥ तस्मै देवा अमृताः संव्ययं तां विश्वे देवा सोऽतादितिः सप्तोपाः ॥ स्वाहा ॥ ४ ॥ यस्त्वा हृदि ज्ञातमस्यां स्वा
हा ॥ ५ ॥ अग्नये ज्ञातवे ॥ यस्मै त्वं सुख्यसिः स्वाहा ॥ अग्नये ज्ञातवे ॥ ६ ॥ त्वेकपुत्रश्च वसीरुश्च नृकामकातयः ॥

नत्वा मिन्द्रातिरिच्यते स्वा- इन्द्रायेदं ॥ ७ ॥ उक्थ उक्थे सोम इन्द्रं ममादनीथे नीथे मघवानं सुतासः ॥ यदा
 सखाधः पितरं न पुत्राः समान दक्षा अवसेद्ववंते स्वाहा । इन्द्राय पुत्रिणे ॥ ८ ॥ समित्सन्न हनेद्वत्वा ज
 याज्ञेतातादिषु रिधिप्रदूरणसंस्त्रावंदुत्वासदसीत्यादिब्रह्मविसर्जनान्तं प्रपरिणीतया कुमायां दृष्य कृताभ्यां
 वरश्चंगान्येष यित्वा वस्त्रेण परिप्लाव्यापरेणाग्निं प्राञ्ची मुत्तानां निपात्यांगुष्ठतर्जनीभ्यां पुंसव नमसीति
 यजुषा दक्षिणेनासिकाष्ठद्वे संनिनयति सातमागभादिदुरति । ततः आशिषो वाचयेत् ॥ अज्जी
 जनश्री पुरुषोत्तमो यं श्रीविष्णुश्च नाथं श्रुति कर्म मान्यः ॥ विश्वप्रकाशमभिधाय दूतौ तत्प्रताव भू
 तं पुंसव नमस्कृत्य ॥ इति पुंसवनं ॥ अथ सीमंतः ॥ गर्भाधानाच्चतुर्थे षष्ठेष्टमे वा मासि सीमंतोन्नयनं
 कुर्यात् ॥ अथ दंपती मंगलस्नानं भूत्वा सीमंतान् प्राकृतीये दिवसे पुण्याद्वा च नादीनां वाचनांतं पुं

सवनवत्कृत्वा द्वितीयेनां दीमुखसंकल्पं कृत्वा तृतीये ब्राह्मणान् भोजयित्वा शिष्यो वाचयित्वा पत्नीं दक्षि
णत उपवेश्य प्राणानायम्याद्येत्यादिमम धर्मपत्न्याः प्रथमगर्भसंस्कारद्वारा सर्वगर्भसंस्कारार्थे
सीमन्तारण्यं कर्म करिष्येति संकल्प्य पूर्ववदोपासनाग्निं प्रतिष्ठाप्योपासनं विधाय अग्निं परिसमृद्ध्या लं
त्यदव्याज्यं स्थात्यो प्रादेशणं पूर्णपात्रे दध्मन्नुवाचितं प्रयुज्याथिरूढयवमालां शालुलीमौदुंबरउण्डासौंदर्भ
पुंजीलांश्च प्रयुज्यादाज्यभागान्तेऽन्वारध्यायां पुंसवनोक्तक्रमेण ॥ धाता ददातु नो रयिमीशानः ॥ १ ॥ धा
ता प्रजाया ॥ २ ॥ धाता ददातु नो रयि प्राची ॥ ३ ॥ धाता ददातु दाशुषे वसूनि ॥ ४ ॥ इति चतसृभिः ॥ यस्त्वाह
दाकीरिणा ॥ १ ॥ यस्मेत्वं २ ॥ सृष्टे ॥ २ ॥ त्वेकपुत्रश्च वसः ॥ ३ ॥ उक्थ उक्थे ॥ ४ ॥ इति चतसृभिः स्तुवाष्टावो
ज्या हुती हुत्वा ॥ समि रक्तं हने हुत्वा जयादि ब्रह्मविसर्जनांते परेणाग्निं पत्नीं प्राचीं मुपवेश्य त्रण्यश

प्र.

२

लज्जान्निभिर्दभपिंत्तूलेः शालातुग्लपेनचभूर्भुवः सवोराकामहर् सुहवाः सप्ततीहुवेभरणेतुनः सु
 भगाबोधतुत्मना ॥ सीव्यत्वपः सूच्याछिद्यमानयादहातुवीरः शूतेरायमुक्थ्यं ॥ यास्तरांकसुमतयः
 सपेडासायाभिर्ददातिदाशुपेवसूनि ॥ ताभिर्नोअपसुमनाउपागदिसदस्वपोषं सुभगेराणा ॥ इतिहा
 भ्यां पत्न्यानासिकामारभ्यसीमंतपथंतमूर्ध्वमुन्नीयपश्चाद्विरज्य ॥ गायतमिनिर्वाणागाथिनोसंश्शा
 स्ति ॥ तौगायको ॥ यौगंधरिस्वनोराज्ञेतिशोत्वीरवादिषुः ॥ विरुजवक्राआसीनास्तीर्णिणायमुनेतव ॥ इति
 शात्वानो ॥ इतराज्ञकुअन्येषांब्राह्मणानांसोमएवनीराज्ञेत्यादुर्ब्राह्मणाः प्रजाः ॥ विरुजवक्राआसीना
 त्सौतवाआसावितिसंमीपनदीनामनिर्दशः यथैरेणगंगेतवेति ॥ अथपत्नीकंठेविरुदयवमालानि
 धायवाचंयछतः आनक्षत्रोदयादुदितेषुनक्षत्रेषु प्राचीमुदीचीवादिङ्गमुपनिष्प्रम्यवतनमन्वारभ्यभू

२

भुवःसुवर्गित्तपित्वावाचं विसृजतः तताश्चिषोवाचयित्वा ब्राह्मणभोजयेत् ॥ गर्भश्लेष्णपरिहाराथं
न वेन शरावेणानुस्योतो जलमाहरेत् ॥ नीर्यंती मपि श्लेष्णंती पादयोर्मूर्ध्नि च क्षिपेत् ॥ ऐतु गर्भादिति स
भिराश्चिषोवाचयेत् तथा ॥ ॐ ऐतु गर्भो अहितो जीवो जीवंत्याः ॥ आयमनीर्यमयत गर्भमापो देवीः सरस्व
तीः ॥ ऐतु गर्भो अहितो जीवो जीवंत्याः ॥ तिलदेवपद्मस्वनमांसं सहसिनोदनं ॥ सुविश्ववपद्मस्वनमांसं
पुनस्तावमुनवद्भूमसिमज्जसु ॥ निरेतु पृश्निशो वलं भुजे जरायुवत्तवे ॥ ॥ इति विश्वप्रकाशसीमंतोन्नयनवि
धिः ॥ ७३ ॥ अथ विष्णुबलिः ॥ सोऽष्टममास्ये संपूर्वपक्षे संपिंतानं तं रं अष्टम्यां नवम्यां द्वादश्यां श्रवणं नक्षत्रे कर्तव्यः
तद्यथा ॥ प्राणनायम्या रोत्यादि उक्ता अम्याः धर्मपत्याः कुडालपूर्वकं गर्भरक्षार्थं सर्वेषां च कुशलाय वि
ष्णुबलिकर्म करिष्यं पठित्व नवस्त्रोपरितंडुलेर्दरं प्रतिरुतिचक्षुर्यसुगंधपुष्पाक्षतोदकमंजले गृहीत्वा

प्र.
२.

महापुरुषमावाहयेत् ॐ पुरुषमावाहयामि ॥ ॐ भुवः पुरुषं ॥ ॐ स्वः पुरुषं ॥ ॐ भूर्भुवः सुवः पुरुषं ॥ इत्यावा
ह्यस्वागतं भगवतो महापुरुषस्य - भगवत एतदासनं दर्भं मय कुरु चेति तोगाय व्याभिमंत्रितं ताम्रा र्घपात्रं
सोदकं सपवित्रं सगंधं पुष्पाक्षतं भूमौ निधाय ॥ ॐ मित्यादित्ये देर्शयित्वा त्रीणि पदेति पाद्यं दत्त्वा त्रणं विनो
ध्यं च दद्यात् ॥ मधुपर्कं च दत्त्वा ॥ आपो देरण्यपावनेर्मां ज्ञायित्वा पात्रांतरेण गंधं पुष्पाक्षतमिच्छज्जलेन तर्प
यति ॥ केऽश्वंत - नारायणं - माधवं - गोवदं - विष्णुं - मधुसूदनं - त्रिविक्रमं - वामनं - श्रीधरं - हृषीकेशं - पद्मना
भं - दामोदरमिति ॥ एते रेव नामभिः पूजयेत् ॥ अथ वंश्चाणोति वाससी - इदं विष्णुरिति गंधं ॥ तद्विष्णोरिति
पुष्पाणि ॥ गुरावती धेनु मतीत्यक्षताः ॥ गोयव्याधूपं ॥ इदं विष्णवे स्वेति दीपं ॥ तद्विष्णोरिति नैवेद्यं ॥ भक्ष्यभो
क्ष्यतां ब्रूतादि दत्त्वा पुष्पांजलिं दद्यात् ॥ द्वादशनामभिरेव विष्णवे कुक्कुरादि मिश्रमंनं बलिं दद्यात् ॥ केऽश्वइ

मं वलिं गृहाण गभोरक्षां कुरु ॥ सर्वपां कुशलं कुरु ॥ एतेनानेन विष्णुर्बलि विधानेन भगवान् श्रीमहाविष्णुः
प्रीतो भूतो अस्याः कुशलं कुरु ॥ विष्णुस्तोत्रं पठित्वा ॐ भूः पुरुषमुद्रासयामातितं पुरुषमुद्रासयेत् ॥
तं ने वैद्य शोयं पत्नी प्राशयेत् ॥ सा प्रत्यहं यावत्सर्वं विष्णुर्वलिमुधृत्य ब्राह्मणाय दत्त्वा स्वयं भुंजीया
त् ॥ ॥ अज्ञातं न श्रीपुरुषोत्तमोऽयं श्रीविश्वनाथं श्रुति कर्म मान्यः ॥ विश्वप्रकाशाभिध पटुतो तत्कृता बभू
द्विष्णुबलेः श्वकर्म ॥ ॥ अथ ज्ञातकर्म ॥ ज्ञाते कुमारं पिता स्वर्गदेकं यज्ञोपवीतमुत्तार्य ज्ञातस्य कुमारस्य नाभो
निधाय स्पृष्ट्वा वगाहादियुक्तात्वागत्य पादौ प्रक्षाल्याच्च मंत्राणां नायम्यतिथिश्च व्रणान्ते अमुककुमारं गभि
कं वै जिकेनो निहरेणार्थं ज्ञातकर्मण्येन कर्मणा स संस्कारिष्यति संकल्प्य गणेशचरणौ संपूज्य पुण्याहं वाचयि
त्वाभ्युदयिकं विधायाद्दिवस्यतीति वात्सप्रेणानुवाकेनाभिमन्थ्य अस्मिन् दहं सहस्रं पुण्याम्यधमानः स्वर्गदे ॥

२५

२३

इति यत्रुषास्वां कठुपं वेदुषा अंगादंगात्संभवसिद्धदयादधिता यसे ॥ आत्मा वै पुत्रनामासिस जीवद्वारदः श
 तं ॥ अश्माभवपरशुर्भवेद्विरण्यमस्तत्तं भव ॥ पशूनां त्वाहिंकारेण भिर्जग्राभ्यसो ॥ इति दूभ्यामाभिमेन्य
 सावित्यत्र कुमारस्य नक्षत्रनाम्ना संबुध्यन्ते ॥ नोषाश्च कुमारं निर्दिशति ॥ तच्च नामेत्यं प्रयुज्यते ॥ कार्तिके
 दिणमार्गशीर्षाद्वैकुण्ठपुनर्वसूतिष्याश्चैषमाच्च फाल्गुनोत्तरास्तु चैत्र स्वाति विशाखानूराध्यक्षे मूलकाषा
 ढाषादश्रावणश्चैव तिवाश्चैव चैव तभिषज्जप्रोषपदप्रोषपदरेवताश्च युज्जअपभरण आपभरणेति
 वा ॥ स्त्रिया एकांता निपुनर्वसोरोकार इत्येव ॥ तथा च कारिकायुक्तौ ॥ रोरेममत्येविषुरहिरादौष्ठां त्येच
 त्यश्रवणाश्च युक्त ॥ शेषेषु चार्वाः कपरः स्वरोत्यः स्वाक्ष्यारदीर्घः सविसर्ग इष्टः ॥ पुनरंगादिति दूभ्यामृ
 ध्न्यवघ्राणमेताभ्यामेव दक्षिणे कर्णे जपंचरत्वादर्भेण द्विरण्यं निष्टक्यं बिध्वा तेन घृतयुक्तं मधुगृहीत्वा

मेधांतेदेवः सविता मेधां देवी सरस्वती ॥ मेधांते अश्विनो देवा वायुतां पुष्करस्त्रजा ॥ त्वयि मेधां त्वयि प्रजां
त्वय्यग्निः तिजो दधातु ॥ त्वयि मेधां त्वयि प्रजां त्वया द्रुद्रिं दधातु ॥ त्वयि मेधां त्वयि प्रजां त्वयि सूर्या
भ्राजो दधातु ॥ इति कुमारं सहस्रपाशयित्वा ॥ क्षेत्रे ये त्वानिर्जत्येत्वा द्रुहो मुंचामि वरुणस्य पाशात् ॥
अनाग संवत्सरे लोकं मिश्रित्वेते द्यावापृथिवीभूमे ॥ शंते अग्निः सदा द्विरस्तु शंद्यावापृथिवी सदा
प्रधाभिः ॥ शमंतरिक्षं सहवातेन ते शंते चतस्रः प्रदिशो भवंतु ॥ या देवीः श्वतस्रः प्रदिशाः वातप
र्त्तुभिः सूर्या विचरे ॥ तासां त्वा ज्ञरसश्चो दधामि ॥ प्रयश्म एतु निर्कृतिं पराचैः ॥ अमोचियश्मा दृष्टि
द्वयं ॥ द्रुहः पाशान्निर्जत्येवो दमोचि ॥ आद्रा अवर्तिमविदस्यानं ॥ अप्यभूद्रुद्रैः सह तस्य लोके ॥ सूर्य
यश्मर्तं तमसो ग्राह्या यत ॥ देवा अमुंचन्नमं जन्त्येन सः ॥ एवमद्रुमिमं क्षेत्रियां ज्ञामि शंसात् ॥ द्रुह

प्र.

३४

मुंचामिवरुणस्यपाशात्। इतिपंचभिर्मन्त्रैः कुमारं सरत्नापयति॥ भूः स्वाहा। भुवः स्वाहा। सुवः
 स्वाहा॥ इति एषदाऽयं कांस्यपात्रेण कुमारं सरत् २ त्याशयित्वाद्भिः शेषः सरं सज्जगोष्ठी
 निनयेत्॥ माते कुमारं रक्षोवधीन्माधेनुरत्याचारिणी॥ प्रियाधनस्य भूया एधमानाः स्वगृ
 हे॥ इति कुमारं मातुरं कुमाधाय। अयं कुमारो ज्ञरांधयतु दीर्घमायुः। यस्मै त्वं स्तनप्रप्यायायुर्व
 चयि शो बलं॥ इति कुमारं दक्षिणं स्तनं प्रतिधाप्य॥ यद्गमे हृदये दिवचंद्रमसि श्रितं॥ तदुर्विप
 श्यं मादं पोत्रमच्च रदम्॥ यत्ते सुश्रीमे हृदये वेदाहंत प्रजापते। वेदामतस्येतव यं मादं पोत्रमप
 रदं॥ इति द्वाभ्यां त्राय्या एथि वीमभि मृश्य॥ नामयति नुरदति यत्र वयं वदामसि॥ यत्र चाभि मृ
 शामसि॥ इति तत्र संविष्टं कुमारमुपर एश्य॥ आपः सुसंषुजाग्रतरक्षांसि निरितो नुदध्वं॥ इ

तिकुमारस्यशिरः समीपे जलपूर्णं किल शोनिधाय । अथाग्निं प्रतिष्ठाप्य पर्युक्ष्येपरिस्तीर्या लंघ-
 त्य परिषिच्य साज्या न सर्वपान फलीकरणमिश्रान्नं जलिना सरुदादाय । ॐ अयं कलिं पतयंतं
 श्वानमिवोद्दृष्ट्वा ॥ अज्ञां वा शितामि च मरुतः पर्याध्वं स्वाहा ॥ इति स शेषं हुत्वा मरुद्भ्य इदं न-
 मम पुनः स्वाहा ॥ मरुद्भ्य इदं नमम पुनः स्वाहा मरुद्भ्य इदं इति त्रिर्जुहुयात् ॥ एवमाहुतित्रयस्य
 काहुतिः ॥ एवमेवाष्टावाहुतयः ॥ एवं पुनरंजलिना दायः षंडेरथः षंडिकेर उत्तुखलः ॥ च्यवनो न-
 र्यतादितः स्वाहा ॥ मरुद्भ्य इदं स्वाहा मरुद्भ्यः स्वाहा मरुद्भ्यः इदं ३ ॥ अयं षंडो मर्कटप-
 र उत्तुखलः ॥ च्यवनो न र्यतादितः स्वाहा ॥ त्याग पूर्ववत् ॥ ३ ॥ केशिनीः स्वलोमिनीः स्वजापो-
 जोपकोशिनीः ॥ अर्पेन र्यतादितः स्वाहा ॥ ४ ॥ मिश्रं वा ससः कोबेरकारक्षोरा जेन प्रेषिताः ॥

प्र.

५

ग्रामं सजात योग छंती छंती पलिता कृता स्वाहा ॥ ५ ॥ एतान् ज्वेते तान् गृण्हीते त्ययं ब्रह्मणस्पृशः ॥
 तानग्निः पर्यसरत्तानि द्रुस्तान् हृदस्यतिः ॥ तानदं वेद ब्राह्मणः प्रमृशतः कूटदंता न्विकेना न कुं व
 नस्तनान् स्वाहा ॥ ६ ॥ नक्तं चारिण इरस्ये शृंगं छल हस्तान् कृपा लुग्यान् ॥ पूर्वैर्घापितैत्युच्चैः श्राव्य क
 र्णकः ॥ माता ज्ञे च न्यासं पति ग्रामे विधुरा मिं छंती स्वाहा ॥ ७ ॥ मरुद्भ्यः ३ ॥ निशीथ चारिणी स्वसा
 संधिना प्रेक्षते कुलं ॥ या स्वर्पतं बोधयति यस्यै विजाता यो मनः ॥ तासां त्वं हृष्टमवर्त्तने त्वोमानं
 हृदयं यरुत ॥ अग्ने अक्षिणि निदं स्वाहा ॥ ८ ॥ अग्नये दं पुनः स्वाहा मरुद्भ्यः उदं २ इत्यष्टा
 वा द्रुतीर्दृत्वा गृहपातान् सः शक्तिप्रविष्टे प्रविष्ट एव तूष्मी मग्ना वावपतेति ॥ एवमदूरदृष्टे मि
 तथा कुर्यात् शरां ॥ जतथा ज्ञातस्य होममस्तः सप्तस्वाद्येषु देवताः ॥ अष्टमे ग्निरिति प्राह

हिरण्याभ्युदयंततः॥ यदिगर्भाधानपुंसवनसीमंतानिस्वस्वकालेन कृतानि तदाप्रथोदने ज्ञात कर्मन कुर्यात्॥
एकादशे द्वादशे वा दने गर्भाधानपुंसवनसीमंतो ज्ञात कर्म च ॥ स्वस्वकालेन कुर्याच्चेत्राम्नासह विधीयत इति॥
अथ शुद्धि समय निर्णयः॥ अत्रिः॥ पुंजन्मनि सपिंडानां दशाहं कुट्टिरिष्यते॥ अद्वादशे कोट्कानां च एकाहं संत
के कश्चित्॥ स्त्रीऽजन्तनि सपिंडानां सोदकानां अद्वादशे च॥ स्त्रीषु त्रिपुरषं ज्ञेयं सपिंडं च द्विज्ज्ञात्तमाः॥ नैपभा
जः॥ श्वतुर्थो घ्राः पित्राद्याः पिंडभागिनः॥ एकोट्काः सप्ततृतीयां निर्दिष्टं साप्त पौरुषमिति॥ अथ वा स प्रा
नुवाकः॥ ईदिव स्य रिप्रथमं जज्ञे अग्निरस्मद्विज्ञायं परिज्ञात वेदाः॥ तृतीयमस्मन्मणा अज्जम्भं धान र
नं जज्ञे स्वाधीः॥ विप्राते अग्नेत्रे धान्नयाणि विप्राते सप्त विभर्तुं पुरा॥ विप्राते नाम परमं गुहाय द्विप्रा
तमुत्सं यत आज्जगथ॥ समुद्रे त्वान्मणा अप्सवंत नृचक्षार्धे दिवो अग्न मध्यं॥ तृतीये त्वारज्जसित

२५

२६

शिवांसमृतस्य योनौ महिषा अहिचन ॥ अत्रंदरुग्निः स्तनयं निवद्योः क्षामारोराह दूरीरधः समं जन ॥ सद्यो
 जज्ञानो विहीमिदो अरव्यदो रोदसी भातुना भात्यंतः ॥ कशक्यावको अरतिः कमेधामत्येष्वग्निर्मृतो निधा
 यि ॥ इयति धर्ममरुषं भारिभ्रदु कुकेण शोचिषाद्यामि न हन ॥ विश्वस्य केतुर्भुवनस्य गर्भभागे दसीः
 अपृणाः ज्ञायमानः ॥ वीरुं चिद्विषमभिनत्यराय जनाय दग्निमयजंत पंच ॥ श्रीणामुदारो धरुणोरपी
 णां मनीषा एणं प्रापणः सोमगोपाः ॥ वसोः सूनुः सहसो अफराजा विभात्यग्र उपसामिधानः ॥ यस्ते
 अद्य रुणवदुद्रो चेष्टुं देवघृतवंतमग्ने ॥ प्रतं नै यप्रतरं च स्यो अछाभिद्युम्नं देवभक्तं यविष्ठ ॥ आतं
 भजतमोश्च वसेद्यग्न उक्कुक्य आभजतु स्यमाने ॥ प्रियः तूर्यो प्रियो अग्ना भवत्युजाते तभिनदे देज
 नित्वे ॥ त्वामग्ने यज्ञमाना अनुद्युन्विश्वावमूनिर्दधरे वायो णि ॥ त्वया सह द्रविणमिच्छमाना ब्रजं गोमं

तमुज्जिज्ञोवित्रुः॥ दृशानोस्वन्नउर्व्याव्यद्योदुर्मर्षमायुःश्रियेरुचानः॥ अग्निरमृतोअभवद्वयोभिर्यदेनं
द्योर्जनयत्सुरेताः॥ अनेनवात्सप्रानुवाकेनाभिमृशत्॥ ॥ अजीजनछीपुरुषोत्तमोयंश्रतिवश्वनाथंशु
तिकर्ममान्यः॥ विश्वप्रकाशाभिधपद्यतेतत्कृतोसमाप्तंखलुज्ञातकर्म॥ ॥ अथयदिशीघ्रप्रसवा
नभवेत्तदाअण्यकीर्त्तन्वाह्मणोक्तंक्षीघ्रप्रसवाध्यायंश्रावयेत्॥ अपक्वामतगर्भिण्यः॥ उंअष्ट
योनीमष्टपुत्रां॥ अष्टपत्नीमिमामदी॥ अहंवेदनमेमृत्युः॥ नवामृत्युरघादरत्॥ अष्टयोन्यष्टपुत्रं॥ अ
ष्टपदिदमंतरिक्षं॥ अहंवेदनमेमृत्युः॥ नवामृत्युरघादरत्॥ अष्टयोनीमष्टपुत्रां॥ अष्टपत्नीममूहि
॥ अहंवेदनमेमृत्युः॥ नवामृत्युरघादरत्॥ सूत्रामाणंमदीमूषु॥ अदितिद्वोरदितिरंतरिक्षं॥ अदिति
मातासपितासपुत्रः॥ विश्वेदेवाअदितिःपंचजनाः॥ अदितिर्जातेमदितिर्जनितं॥ अष्टोपुत्रास्तोअदितेः॥

ये ज्ञाताः सन्तः परि। देवा उपायैः ससभिः॥२॥ परामार्ता उमास्यत। ससभिः पुत्रैरदितिः॥ उपायैः ससभिः पुत्रैः
प्रजापते मृत्यवे नत। परामार्ता उमा भवदिति॥ ताननुक्रमिष्यामः। मित्रश्च वरुणश्च। धाता चार्यमाच। अ
श्वमंगश्च॥ इन्द्रश्च विष्णुश्च। हिरण्यगर्भो हिरण्यगर्भश्च। ब्रह्मज्ञानं तदित्यदमिति॥ गर्भः ब्र
ह्मपत्यः॥ अथ पुरुषः सप्तपुरुषः। हिरण्यगर्भादि चत्वारः प्रतीकाः यथानीयाः। हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे
भूतस्य ज्ञातः पतिरुक्तः आसीत्। सदा धारण्यथिवा यामुते मां कस्मै देवाय हविषा विधेम॥ हंसः। ब्रह्मतदित्य
दं न विधिकं तं विद्वान्यन्मृतं पुनरप्येति देवान्॥ अथ द्वितीयेन वाकः॥ ॐ प्रजापतिरको मयत प्रजापते ये
ति॥ सतपो तप्यत॥ सोमवीन भवत्। सहरितश्यावो भवत्॥ तस्माच्छ्रुतं वर्त्तनीं॥ दूरिणी सती श्यावा भ
वति॥ सविज्ञायमानो गर्भेणानाम्यत्॥ अतोतः रुहमश्यावो भवत्॥ तस्मात्तातः रुहमः श्यावो भवति।

तस्याऋरेवाजीवत् ॥ १ ॥ तेनासुरासुरानासृजता तद्सुराणामसुरत्वं ॥ यएवमसुराणामसुरत्वं वेद ॥
असृजमानेव भवति ॥ तेनमसृजद्वाति ॥ सोसुरान्सृष्ट्वापिवेवामन्यत तदनुपितृनसृजत ॥ तत्पितृणां पि
तृत्वं ॥ यएवंपितृणांपितृत्वं वेद ॥ पितेवैवस्वानां भवति ॥ २ ॥ यंत्यस्यपितरोदृवं ॥ सपितृन्सृष्ट्वा मनस्यत्
॥ तदनुमनुष्या नसृजत ॥ तेनमनुष्याणां मनुष्यत्वं यएवं मनुष्याणां मनुष्यत्वं वेद ॥ मनस्येव भवति ॥
तेनमनुजद्वाति ॥ तस्मैमनुष्या नसृजानायादिवादेवत्राभवत् ॥ तदनुदेवानसृजत ॥ ३ ॥ तदेवानां देव
त्वं ॥ यएवंदेवानां देवत्वं वेद ॥ दिवादेवा स्यदेवत्राभवति ॥ तानिवा एतानि चत्वार्यं भांसि ॥ देवामनुष्याः
पितरोसुराः ॥ तेषु सवेषं भो न भद्रं भवति ॥ यएवं वेद ॥ इति ब्राह्मणद्वितीयाष्टकेऽग्नीध्रप्रसवानुवा
कं ॥ पूर्वोक्तारण्यकप्रथमब्रह्मोक्तानुवाकं च श्रावयेत् ॥ अवर्यं ऋग्नीध्रं प्रसवी भवति ॥ इति विश्वप्रका

हस्मदि ना बलिं दद्यात् । क्षेत्रपाल नमस्तुभ्यं सर्वशांतिफलप्रद ॥ वातस्य विघ्ननाशाय २

शेजातकर्मः ॥ ॥ चक्रव्यूहं च दर्शयेत् ॥ अथ षष्ठीका पूजा ॥ अथ पुनः शेजाते षष्ठीर्हने षष्ठीका पूजा ॥ प्रथ
मं बहिरेव स्वस्तिवाचनं कृत्वा मङ्गल गणपतिपूजां कृत्वा ॥ क्षेत्रपालपूजां च तुष्कोपरिविधा यत्तैर्गृहगृह
इमां बलिं ॥ भूतदैत्यपिशुनवाद्यागंधर्वारक्षसांगणाः ॥ शुभं कुर्वंतु ते सर्वे मम गृहं हविर्मां बलिं ॥ योगि
नी डाकिनी चैव मातरो निवसंतियाः ॥ शांतिं कृण्वंतु ते सर्वे मम गृहं हविर्मां बलिं ॥ नानारूपधराः स
र्वा मातरो देवयोनयः ॥ स्वयं रक्षंतु मे पुत्रंतुष्टा गृहं हविर्मां बलिं ॥ अग्नित्याद्याम्बुदा ये च नित्यं स्वर्गनिवा
सिनः ॥ रक्षां कुर्वंतु ते सर्वे मम गृहं हविर्मां बलिं ॥ ततो गृहं प्रविश्य द्वारदेशे गणपतिपूजां कृत्वा ॥ गणपत
ये फेणिकाग्नेर्बेद्यं कृत्वा ॥ प्रार्थयेत् ॥ सर्वविघ्नहरो सित्वं मे कर्तुं योगज्ञानन ॥ षष्ठीगृहोर्चनः प्रीत्याशु
भंदी घायुषंकुरु ॥ लंबोदर महाभाग सर्वपिद्वनाशन ॥ त्वत्प्रसादादविघ्नेन चिरं जीवितुं बालकः ॥ ३ ॥
दिक्पालाश्च तथेन्द्राणाः स्वः स्यान्प्रतिवासिनः ॥ शांतिं कुर्वंतु ते म
र्वे मम गृहं हविर्मां बलिम् ॥ ३ ॥

गणपतये नमः ॥ क्षेत्रपालाय नमः ॥ अथ षष्ठीपूजा तत्र क्रमः ॥ ॥ अद्येत्यादिसंकल्प्य ॥ ममाभिनवः
जातस्य कुमारस्य सकुटुंबस्य सपरिवारस्य सर्वापछांति दीर्घायुद्धानैरज्यसबलितगौरीपुत्रस्कंद
रक्षणवद्गोत्रादिषोडशां मातृपूजा पूर्वक षड्रुतिका सहित षष्टिका पूजनमहं करिष्ये ॥ प्रतिष्ठावाद्
नादिकुर्यात् ॥ आयाहिवरदे देवि महा षष्ठीति विश्रुतो ॥ श्रुतिभिः सह पुत्रं मे रक्ष जागर वासरे ॥ दी
र्घस्वरयुक्तेन षकारेण न्यासं कुर्यात् ॥ अं षां अं गुहाभ्यां नमः ॥ अं षीं तर्जनीभ्यां ॥ ईं षूं मध्यमाभ्यां
॥ उं षीं अनामिकाभ्यां ॥ अं षीं कनिष्ठिकाभ्यां ॥ अं षः करतलकरप्रसाभ्यां ॥ एवं हृदयादि ॥
अथ षोडशमातरः ॥ अरुत्वा मातृयागंतु वैदिकं यः समाचरेत् ॥ तत्र क्रोधसमाविष्टादिं सामि
छंतिमातरः ॥ कर्मादिषु च सर्वेषु मातरः सगणाधिपाः ॥ पूजनीयाः प्रयत्नेन पूजिताः पूजयंति तेति ॥

प्र.

९

नामानि ॥ गौरीपद्माञ्जलीमेधासावित्रीविजयाज्ञया ॥ देवसेनास्वधास्वाहामातरोलोकमातरः ॥
 हृष्टिःपुष्टिःस्तथातुष्टिरात्मदेवतयासहेति ॥ शिवासंभूतिसंज्ञाचप्रीतिःसंनतिरेवच ॥ अनसूया
 क्षमाचैवषडेताःरुत्तिकामताः ॥ ब्राह्मीमाहेश्वरीलक्ष्मीकौमारीवेदमवीतथा ॥ वाराहीचतुर्थेन्द्राणि
 चामुंडाचाष्टमातरः ॥ अणिमामहिमाचैवगण्डिमातथा ॥ प्राप्तिःप्राकाम्यमीशित्वंवसिष्ठं
 चाष्टभूतयः ॥ सरस्वत्यासहस्रलोभाभवान्याशंकरस्तथा ॥ लक्ष्म्यानारायणःपूज्यालोकपालादय
 स्तथा ॥ गणेशदुर्गावाय्वाख्याकाञ्चास्कंदधर्मबुद्ध ॥ नवग्रहास्तथापूज्याःसाधिप्रत्यधिदेवताः ॥
 दिक्पालांश्चतुर्थेन्द्रादीकुड्यादिषुतथालिखेत् ॥ खड्गचपूजयेद्दुर्गादुपचारैःप्रपूजयेत् ॥ वस्त्रैर्ग
 धैर्धूपदपिनेत्रैर्वैद्यैर्दक्षिणादिभिः ॥ पौलिकाफेनिकाभिश्चरुसरैःपुष्पमाल्यादिभिःपुष्पैः

२१

स्तावल्कलिकैर्यजेत् ॥ वसोः पवित्रमंत्रेण वसोर्धातुं कारयेत् ॥ घृतेन धारा विषमां प्रार्थयेत् पाहि दे-
वता ॥ गोर्वाः पुत्रो यथास्कंदः शिशु संरक्षितस्तथा ॥ तभाममाप्ययं बालो रक्षतां षष्ठिकेन मः
ॐ षष्टिभटारिका ये सांगा ये स परिवारा ये सा यु धा ये स वादना ये नमः ॥ कार्तिकेय महाबा-
हो गौरी हृदय नंदन ॥ कुमारं रक्षि भीतिभ्यः पाहि देवि नमोस्तुते ॥ शक्तिस्त्वमम देवानां लो-
काणां हितकारिणी ॥ मातर्बालमिमं रक्ष मदा पाश्चि नमोस्तुते ॥ रुद्राणीरुद्ररूपेण महाविघ्नवि-
नाशिनी ॥ प्रसंने वरदे देवि स्वयं रक्ष स्वबालक ॥ भूतदेत्यपिशचैर्भ्यो शकिनी योगिनी पुच-
माते वं रक्ष मे पुत्रं श्वापदं पंन गे पुच ॥ त्वमेव वैष्णवी देवी ब्रह्माणी च व्यवलिता ॥ रुद्रश-
क्तिः समारख्याता महा षष्ठि नमोस्तुते ॥ गोमंथानं संपू जयेत् ॥ मंथान त्वं हि लोकेषु दे-

वदेवेननिर्मिताः॥ पूजितश्चविधानेनसूतिरक्षांकुरुष्वमे॥ खड्गप्रार्थना॥ उगसीर्विषासनः
 खड्गस्तीक्ष्णधारोदुरासदः॥ पुत्रस्यविजयश्चैवधर्मपालनमोस्तुते॥ वंशपूजा॥ सर्वमंगल
 मांगल्येगाविंदस्यकरोहिता॥ चंद्रवर्धयमेवंशंसदानंदनमोस्तुते॥ मथुरंयद्वलंयच्चविस्मोर
 मिततेजसि॥ हरस्ययद्वलंसर्वतद्वलंपुत्रकेमम॥ त्रैलोक्यवर्धनश्रीमानसप्तद्वीपविवर्धनः॥
 शांतिंकुरुगंदोपाणोनारायणनमोस्तुते॥ अथबालकव्यजनेन॥ संस्थाप्यदेवतानांच
 मृषीणांभक्तभक्तवत्सल॥ अतसंरक्षमेपुत्रंमहापद्मिनमोस्तुते॥ जननीसर्वभूतानांबा
 लकानांविशेषतः॥ नारायणीस्वरूपेणपुत्रंमेरक्षसर्वतः॥ भूतदेत्यपिशाचेभ्याडाकि
 नीभ्यःशरोत्करैः॥ सुतंमेस्वसुतंक्षत्वारक्षरक्षवराजने॥ एवंरक्षमहापद्मीसदा

त्वां विघ्ननाशिनी ॥ बालं समातरं रक्ष नित्यमंतः कुटास्थिता ॥ सर्वभूतहिते मातः जगतामुपकारि
णी ॥ सर्वतः पश्चिरूपेण बालरक्षां कुरु स्वमे ॥ पश्चिदेवमहाभागो ह्यंता हितवरप्रदे ॥ त्वम्यसादाद
विघ्ननाचिरं जीवतु मे सुतः ॥ अस्मिंस्तु स्तिकागारे देवीभिः परिवारिता ॥ रक्षां कुरु महाभा
गे सर्वोपद्रवनाशिनी ॥ स्वयं मम कुलोत्पन्नोरक्षोर्थं पादयोस्तव ॥ नीतो नीतमहाभागो चिरं
जीवतु बालकः ॥ रूपं देहि जयं देहि भाग्यं भवति देहि मे ॥ पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च दे
हि मे ॥ ॥ इति पश्चिका पूजाविधिः ॥ अथ प्रसूतिस्तोत्रं ॥ चित्रा विशारवाश्रुतिरुत्तिकाद्रोमघा
श्विमूला मृगरोहिणीषु ॥ स्नायात्प्रसूता यदि भेषुतेषु स्तुतिः प्रसूतिं न पुनः प्रलेभे ॥ प्रति
पञ्चनेत्रं च पांशुं च पांशुं च शूनिशुकयोः ॥ विधवा त्रीणि जन्मानि स्तुतिं ज्ञानं न कारयेत् ॥ ति

ध्यादितिकरस्वातिं मित्रपूर्वात्रयोत्तरा॥ वसुपूर्वाश्रेष्ठतारासूतिस्तानेरविर्गुरुः॥ शुभाश्वतिथ
योन्याश्वदर्शरिक्ताश्ववर्जयेत्॥ याम्यासापेन्द्रवारुण्यामध्यसोमारचंद्रमा॥ ॥ इति प्रसू
तिस्तानं॥ ॥ चंडेश्वरः॥ अथ नामकरणं॥ एकादशे दिने नामकरणं द्वादशे पिवा॥ जन्मनः
प्रभृति एकादशे द्वादशे वा दिने मातापितरौ भद्रासनोपविष्टौ कलशद्वयं संस्थाप्य पूर्वोक्तरीत्या
पुण्याहं वाचं यित्वा पुनः प्राणानाग्न्याद्योत्यादिसंकल्प्यास्य कुमारस्य गर्भिकवैज्ञकेनोनि
र्हरणद्वारा लौकिकवैदिकव्यवहारसिध्यर्थं नामकारिष्यावहे॥ अथात्र श्रुतिः॥ मम नाम प्र
थमं ज्ञातवेदः॥ पिता माता च दधतुर्यदग्र इति॥ ततः अभ्युदयिकं विधाय विष्णुकलास्य

पात्रे तं उक्तान् पूरयित्वा कुमारस्य जन्ममासनामं नक्षत्रचरणनामस्य व्यवहारनामानि हिरण्येन लिखि-
त्वा ब्राह्मणेः स ह प्रतिष्ठां विधाय नाम देवताभ्यो नम इति व्याहृतिपूर्वे षोडशोपचारैः संपूज्य कुमार-
स्य दक्षिणकर्णे अमुकनामासीत्युक्ताशिरसि अक्षतान्निक्षिपेत् ॥ तानि च नामानि । रुद्रस्मो नंतो च्यु-
तः श्वर्कवैकुण्ठो जज्ञनाद न ॥ उपेक्षो यज्ञपुरषो वासुदेवस्तथा हरिः ॥ योगीशः पुंडरीकाक्षो मार्ग-
मासादनु क्रमात् ॥ नक्षत्रचरणनामानि ॥ चूचैचोलाश्विनीत्यादि ज्योतिःशास्त्रज्ञातव्यं । द्व्यक्षरं
चतुरक्षरं चानामपूर्वमारख्यान्तत्तरं षोडशद्वयं तं तस्थं । व्यवहारनाम यथेष्टा ॥ कुमार्या अप्ययु-
जाक्षरेण नाम दद्यात् ॥ प्रावासादेत्यपुत्रस्य अंगादंगदिति द्वाभ्यां मभिर्मयमूर्धन्यवघ्राणं दक्षि-
णकर्णे जपेत् ॥ अग्निरायुष्मानिति पंचमंत्रान् जपेत् ॥ कुमार्याः सर्वमंतनं त्रैवर्जं कुर्यात् । सर्वं

स्मादात्मनः संभूतासि मजीवशरदः शतं डति कुमार्या अभिमंत्रणमेव विशेषः । अग्रात्रिकं विधाय ब्रा
 ह्मणान्भोजयेत् ॥ अग्निं रायुष्मात्सवनं स्यात्तं भिरा युष्मात्तेन त्वायुषा युष्मंतं करोमि । सोमं आयुष्मा
 त्सं ओषधीभिरा युष्मात्तेन त्वायुषा युष्मंतं करोमि ॥ २ ॥ यत्तं आयुष्मात्सदक्षिणां भिरा युष्मात्तेन ३
 ब्रह्मा युष्मात्ते द्वा द्वा णे रा युष्मात्तेन ४ ॥ देवा आयुष्मात्तं तं मृतेना युष्मात्तं तं तं न त्वायुषा युष्मंतं करोमि ।
 इत्यनुषंगः ॥ ॥ अजीजिनः श्रीपुरुषोत्तमो यं श्रीविश्वनाथं श्रुतिकर्ममात्या ॥ विश्वप्रकाशाभिधुप
 दूता तत्तत्तावभूनामहतिः स देव ॥ ॥ चूचे चोत्तापदेष्टां घृती कूले को भरण्यथ ॥ अड्ड एहति
 को च ओवायश्चि त्तरादिणी ॥ वेवो ककी मृगशिरः कूघं ड छश्चरो द्रुमे ॥ केको दरी पुनर्वसु दू दू होरा
 च पुष्यमे ॥ डी डू डे डो डू मे सायं ममी मू मे मघा मिध ॥ मोटा टी डू मे भाग्यं दे दो पपी च डू त्तरा ॥ पू

षण्ठश्वहस्तदेवितोरीचत्वाष्टमे॥सुरेरोतास्वातितारेतीतूतेतोविशाखमे॥ननीनूनेनुराधा
स्यान्नोपायीयूतथेन्द्रमे॥येयोभभिर्मूलधिसप्तपूर्वाषाढाभुधाफुडा॥भेभोज्जीवेथेदेवजेजू
जोखांभिनिच्चमे॥खिरवूखेखोश्रवणभगगीर्गोचवासवे॥गोसासीसृशतभिषकुसेसेद
दीह्यजेकपात॥दुशसथोत्तराभाद्रदेदेहोचचीचरेवती॥॥इतिविश्वनाथविरचितेविश्वप्रकाश
केनामकरणं॥अथसूर्यचंद्रदर्शनं॥तद्यथा।अंगलोभूमिमुपलिप्यद्वादशास्त्रंसूर्यमंडलं
षोडशारंचंद्रंलिखित्वापंचवलेनिपरिपूर्यव्याहृतिपूर्वकंसूर्यमंत्राभ्यांषोडशोपचारैःसं
पूज्य।पूरिकानिबेधंदत्वाकुमारस्यनीयसूर्यदर्शयति॥उद्व्यंतमसस्परिःउदुत्यं चित्रंदे
वानाःउतासत्येनःतद्विष्माःपरमंपदंइतिनमस्कृत्यदेवीःषडुबईमहासमहिमदत्तः

क्षत्राय न वोनवा भवति आप्यायस्व सोमो धेनुं इति चंद्रमसं च नमस्कृत्य प्रदक्षिणं दिक्को नमस्कृ-
 त्य गृहीतः प्रविश्य ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दत्वा सुवासिनीभ्यः वायनानि पौलिकादीनि दत्वा नमस्कृ-
 त्वा रात्रिकं विधाय शिषो वाचयेत् ॥ ॥ इति सूर्यचंद्रदर्शनं ॥ अथोपनिष्क्रमणं ॥ चतुर्थे मासि
 निष्क्रमण इति ॥ शुभर्क्षतिथिवारयोगेषु सानुकूलं चंद्रमसि ॥ अश्विना मृगशिरः पुनर्वसु पुष्य
 दस्तानुराधा श्रवण धनिष्ठा रेवत्य उत्तमाः ॥ इष्टदेवता पूजादिकं विधाय नमस्कृत्य ॥ ॐ उद्गाते
 वशकुने स्वस्ति नो मिमीतेत्यादि स्वस्ति न इंदुः ॥ कुमारमलं कृत्य मंगलतूर्योत्तरेष्वेः सह देवालय
 गंगादि नदी तीरप्रशस्तारामबंधुगृहाणामन्यत मखानंगत्वा मदी सवर्चस्कंसगुडादिद्रव्ययुत
 कांस्यपात्रादिकं बंधुदत्तं यत्किंचित् शकुनादिकं गृहीत्वा गृहं पुनरोगत्य पुण्या हवा च गित्वा द

क्षिणांदत्वात्रिकं विधायाशिषोवाचयित्वा महांतमुत्सवं कुर्यात् ॥ ॥ इत्यपनिष्क्रमः ॥ अथ कर्णवेधः ॥ तस्य का
लः जन्मदिनाद् दशदिने षोडशे दिवा सप्तमोष्टमो वामासः ॥ यथा कुलाचारो वा ॥ शुभदिने चंद्रतागनुकूले
पुण्याद्देवाचयित्वा कर्णवेधाख्यं कर्म करित्वे ॥ कुमारमलंकृत्य ॥ ॐ श्रोत्रेण भद्रमुत्पृण्वंतिसत्यं ॥ १ ॥ येन प्रोच्या
उत्तदक्षिणा ॥ २ ॥ इति द्वाभ्यामभिमन्त्र्य सुवर्णसूच्या दक्षिणवामकर्णोर्वावेधयेत् ॥ गायत्रीं त्रिष्टुप्तिदक्षि
णां द्विपदायाचतुष्पदा ॥ इति वामांततः सुवर्णसूत्रं प्रतिमुंचति । षट्सूत्रं । शणसूत्रं वा ॥ वरुणस्य स्कंभ
नमसीति दक्षिणो वरुणस्य स्कंभसर्जनमसीति वामे । सूर्यरश्मिसंपातो यथा भवति तथा वर्धयेत् । कुंड
लधारणयोग्यो भवति तावदिति । आरात्रिकं विधायाशिषोवाचयेत् विप्रेभ्यो दक्षिणां दद्यात् ॥ ॥ इति
कर्णवेधः ॥ अथांनप्राशनं ॥ रिक्तां दिनक्षयं नंदां दूदशदिशमीतथा ॥ त्यक्तान्यतिथयः श्रेष्ठा प्राशने शुभवा

सराः॥ सोमेऽनुकेच मंदाग्निः शनिभो मे शिशुक्षयः॥ बुधे केचन तथा जीवे शिशु प्राशानमुत्तमं॥ अ
न प्राशनमारभ्य प्रतिसरविधिः स्मृतः॥ जन्मनः प्रभृतिषष्ठे मासि पुण्याद्वा च यित्वा प्राशण
प्रतिसराख्ये कर्माणि कृत्वा भ्युदयिकं विधाय॥ तथा षष्ठे मासि रुते श्राद्धे वा च यित्वा॥ (श्राद्धेण दूतेः॥ मा
स्यो यत्वा प्रतिसरं बध्वांस्त्यविधिवत्करुति प्राणानायम्य अमुं कुमारं दक्षिणतः मातुरं कुं उपवेशयान्न
प्राशनाख्यं कर्मणा स संस्करिष्यति संकेत्य सर्वरसैः सार्द्रमं न कांस्य पात्रे परिपूर्वव्याहृतिभिर्गा
यत्र्या चान्नं प्रोक्ष्य॥ अन्नपतेन स्य नो धे ह्यनमीवस्य शुक्लः॥ प्रप्रदातारं ता रिष कृत्त नो धे हि द्विष दे
चतुष्पदे॥ इत्थं नमभि मृश पदधि मधु घृतोदनान् संसृज्य हिरण्येन सह गृहीत्वा भूरपांतौ यधीनां
रसं प्राश्यामि शिवास्त आप ओषधयः संत्वनमीवास्त आप ओषधयः संत्वं सो आसा वित्यत्र

कुमारस्य नाम संबुध्यन्तेन निर्दिश्य प्राशयित्वा दत्तं प्रक्षाल्य पुनस्तथैव गृहीत्वा भुवरपां लोषधीनां
रसं इत्यादि पूर्ववत् ॥ पुनर्गृहीत्वा स्वरपां लोषधीनां मित्यादि पूर्ववत् ॥ ३॥ पुनर्गृहीत्वा भूर्भुवस्वरपां लो
षधीनां रसं मित्यादि पूर्ववत् प्राशयेत् ॥ ४॥ ततः सर्वतः किञ्चित् गृहीत्वा प्राशयित्वा नागवल्लीदलं किञ्चि
दृत्वा पुस्तकादिस्पर्शयित्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा शिषो वाचयेत् ॥ इति विश्वप्रकाशोन्नप्राशनं ॥ अथ
वर्षानंतरं मार्कंडेय पूजा ॥ मार्कंडेय महाबाहो स सकल्यांत जीवने ॥ चरे जीवीयथा त्वंहि भविष्यामि त
थामुने ॥ अथ्वथामाचलिर्या तो हनू मां श्वभिभीषणः ॥ रूपः परशुरामश्च सप्तैते चिरो जीवनः ॥ सति
तुंगसे देमि अ मंत्रत्यर्थं श्रुतं पयः ॥ मार्कंडेय महाबाहो यि वाम्पायुः समुदये ॥ प्रथमतः पीठोपरि
अष्टस्रश्च दत्तं पुंजे पुषोऽङ्गोपचारैः आयुष्याभिरुध्यर्थं पूजां कुर्यात् ॥ गणपति पूजा स्वस्ति वाचनं

५. च कुर्यात् ॥ अथ प्रार्थन मंत्राः ॥ न व व र्वायुषं प्राप्य तपसा मदृतापुरा ॥ सप्त कल्यांति कृत्वा युः प्रा संहि मुनिना
५. त्वया ॥ आयुर्देहि यशो देहि श्रियं देहि धनं तथा ॥ पुत्रपौत्र प्रपौत्रांश्च मा कंदेय मदा मुने ॥ दोष पुत्र मदा
भाग चंद्र तेजः समुद्र व ॥ भव वायव्यं लो मे त्वं अश्वत्थान्नेन मोक्षते ॥ देत्येन्द्र कुलं संभूत बले दाता हरेः
पुरा ॥ प्रपेना शरणं त्वां हं दीर्घमायुः प्रयच्छ मे ॥ भविष्यं मां प्रतं चैव अतीत ज्ञानवान्मुने ॥ नारायण स
मुद्रुत कृपां दस चि वोज्जम ॥ राम प्रिय न मस्तु भ्यं ह नृमन्त्र दश सर्वदा ॥ विभीषण न मस्तु भ्यं समये राम पूज
क ॥ आयुरा रोग मे श्वयं देहि पो लस्त्य नंदन ॥ द्विजेन्द्र भरताचार्य सर्व शास्त्र विद्वारद ॥ शरण्यं त्वां प्रपे नो
मिरूपायुश्चरूपां कुरु ॥ रेणु केय मदावीर्यं क्षत्रियान्च यनाशन ॥ आयुः प्रयच्छ मे राज्ञ न ज्ञामदग्न्यन मो
क्षते ॥ ॥ इति मा कंदेय पूजा विधिः ॥ अथ चो ल कर्म ॥ जन्मनः प्रभृति तृती य वर्षे यथा कुल धर्मो नुसृ

त्यपुनर्वसनक्षत्रेऽप्योतिर्विदुः कनक्षत्रेषु भक्त्ये च चोक्तं कुर्वति ॥ पूर्वैः पुण्याहं वाचयित्वा मंडपप्रतिष्ठा
मंकुरार्पणं विधाय चूडाकरणमारभ्य कार्यं चैवं कुरार्पणमित्युक्तात् ॥ अथ प्रोक्षणप्रतिसराख्यकर्म
णोरुत्वा उडावास्वनं च विधाय परेद्युरपि कुमारं दक्षिणत उपवेश्य प्राणानायम्य इमं कुमारं गाभिकं
वैश्वं केनोतिर्हरणार्थं चोक्तेन कर्मणा संस्कारिष्य इति संकल्प्य ॥ ब्राह्मणभोजनाशीर्वचनं कुमारभोजना
निचरुत्वाग्नीधेनादिषट्पात्रप्रयोगांते यवकुशशीतोष्णोदकद्वयशालातुल्यसपिंज्रलानदुहशरत्नवा
ल्लव्यसीन्यात्रोत्तरतः संस्तुत्यंज्जात ॥ प्रोक्षणसंस्काराद्याज्यभागांते ॥ चोक्तादवाचीनकर्मलोपेयेव
क्ष्यमाणवाहिनयोदशहोमं कृत्वा प्रधानहोमं कुर्वति ॥ धाता ददातु नो रायं स नः पूंर्णमवा वनत्वाद्वा
धात्रे इदं ॥ धाता प्रजाया उत ० घृतवद्विधेम स्वाहा ० धात्रे ० ॥ धाता ददातु नो रायं प्राची ० मत्पराधसः स्वः ॥

धात्रे. ३। धातादहातु राशुपे. राशोषास्वाहा. धात्रे. ४। यस्त्वाहदा. मश्या. ५। स्वाहा. अग्नये. ६। यस्मै न्वं.
ते स्वस्ति स्वाहा. अग्नये. ७। त्वेक पुत्र. प्रतिरिच्यते स्वाहा. इंद्राय. ८। उक्कुकुथे. हवंते स्वाहा. इंद्राय पु
त्रिणे. ९। धातादहातिति चतसृभिः यस्त्वाहदा कीरिणेति चतसृभिः सीमंतवदित्यष्टावाज्याहुतीहुत्वा
समित्संनहने हुत्वा त्रयाभ्यातानान्यस्तान राशुभृतः श्वप्रायश्चित्तादृतीश्वदत्वाग्नेः पश्चात्कुमारंप्रा
प्नुस्वमुपवेश्य राशुभमेनवायवोद्वेनेह्यदितिः केशान्वपतु इत्युष्मोदकं डी। तोरके निनीय त्रेण्पाशालृत्या
त्रिभिर्दभं पिबूतैः शालालुग्लपेनेति केशान्वृष्मीव विधां नृत्वा. आप ईंदेतु जीवसे दीर्घायुत्वाय वच
से। इयो कूचमृयं दृशे इत्युद्वेन शिर उ न ति त्रीं स्त्री न दभानं तर्थाय। येनाव पत्सविता क्षुरेण सोमस्य
राशो वरणे स्य विद्वान्। तेन च क्षाणो वपते दमस्या युष्मान झरदहिर्यथा सदय मसोमदेश्वरः।

मितिपुरस्ताच्छिरः प्रवर्षेत। तान्केडान्दक्षिणतोमातान्ब्रह्मचारीवायवसहितसरुत्पिंडमंत्रलोपदत्वा
तिष्ठेत। यत्क्षरेणवर्चयतां सुपेशसावत्प्रावपसिकेशान्॥ २७॥ धाडारोमास्यायुः प्रमोषीः॥ इति स
र्वत्रवर्षेतमाचार्यमनुमंत्रयते॥ आचार्यस्तान्केशान्मंत्रलिस्थसरुत्पिंडे निदधाति॥ हस्तं प्रहरत्य॥
पुनस्त्रीनदंभानंतर्धाय। येन पूषा बृहस्पतेरग्नेरिंद्रस्य चायुषेव पत॥ तेनास्यायुषेव पसोश्चोक्वा
यस्वस्तये॥ इति दक्षिणं केशान्वापयित्वांजलं निधाय। पुनस्त्रीनदंभानंतर्धाय। येन भूयश्चराः
त्ययं प्रोक्त्वपश्यति सूर्यं॥ तेनास्यायुषेव पसोश्चोक्वायस्वस्तये॥ इति पश्चात्तेशानावर्षति। पु
नयेन पूषा बृहस्पतेरग्नेरिंद्रस्य चायुषेव पत॥ तेन तेव पामिमहेश्वर उर्मन्नायुषावर्चसा
यथाऽयोक्त्वमना असः॥ इत्युत्तरतः केशान्वापयित्वांजलावश्चक्षपत्रेवानिक्षिपेत्।

प्र.

७

नानुलुप्ताय के शानवृणस्य राशो वृहस्पतिः सविता सोमो अग्निः । तेभ्यो निधानं बहुधान्व विंदनं नराद्यां वा
पृथिवी अपः सुवः । इत्युदं वरमूले दर्भस्तं वे वा निदधाति ततः कुमारस्य शिरः प्रतिदि शंखार्घि शिखानि
दधाति । शूरं प्रक्षान्त्या गूढं संस्थाप्य तेन अदं कर्म निरुतिः । कुमारं स्नापयित्वा सदसीत्यादिभिः पूर्णपात्रमु
द्रास्य कुमारं स्वांल्लो निनीय ब्रह्मणे वरं दत्वा ब्राह्मणान्भो । जयित्वा शिषो वत्स्रयेत् ॥ ॥ अतीजन छी पूर
षोत्तमो यं श्री विश्वनाथं । विश्वप्रकाशाभिध पदु तोतत् । दिष्टं ॥ इति चूडाकरणं ॥ अथोपनयनमुच्यते
गर्भाधाना दष्टमे जन्माष्टमे वा ब्रह्मणमुपनीयत ॥ तथा चापस्तंबः । गर्भाष्टमे वा ब्रह्मणमुपनयीत
गर्भे कादशे च राजन्यं गर्भदूदशे च वैश्यमिति ॥ तथा च याज्ञवल्क्यः । गर्भाष्टमे वा ब्रह्मणस्यापना
यनं ॥ राज्ञामेकादशे सेके विंशमे के यथा कुल ॥ इति । काम्यकालेषु वा । पंचमे विद्यापुत्रकामेऽथ छेतुधन

कामं : सप्तमे ब्रह्मवर्चसकामोः षष्ठमेत्यायुष्कामो नवमे तेजस्कामो दशमेः त्राद्यकाम एकादश इन्द्रियकामो
द्वादशो पशुकामः त्रयोदशो जयकामश्चतुर्दशो वैश्वकामः पंचदशो पूर्णकामः षोडशो राज्ञ्यकाम इति ॥
तत्रैव तु नियमाः ॥ वसंते ब्राह्मणमुपनयति । ग्रीष्मे राज्ञ्यं शरदि वैश्यमिति । अथ वा विप्रं वसंतोक्षति
यं निराश्वे वैश्या च नांते प्रति संविद्ध्यात् ॥ माघादिभुक्तांतिकं पंचमासाः साधारणं वासकलङ्कानां ।
द्वादशाब्दात्ततो मध्यफलमाहुर्मनीषिणः ॥ अति षोडशिको विप्रो नोपनीयः कथंचनेति । उक्तं च । आपोऽ
शष्ठादिं शास्त्रं चतुर्विंशच्च वत्सरात् ॥ ब्रह्मदात्र विशां कालं भोपनायनिकः पर इति । अथापरो विशेषः
पंचसिकाम्यकाल इति । तृत्वा षड्दशग्रहणेऽधिकारीति चोक्तानंतरं समयप्राप्त्या च अदराभ्यां सं
त्योपनयनं कुर्यात् ॥ तथा च । प्राप्ते तु पंचमेव पक्षे प्रसुप्ते जनार्दने ॥ उत्तरायण गेसूर्यगुरोश्चैत्र

काङ्क्षितं। पूर्वाण्येवैन्द्रिशां च वर्णग्रहणमुत्तमं॥ अनध्यायान्पर्वपथ्यारिक्तांभौमशनीविना॥ दृश्यस्वा
त्योदितमिन्द्रपोष्माद्रोत्वाद्भविमुप॥ सरस्वेषारशून्यर्कदिनलग्नांशकात्विना॥ चरस्वपुदयांशेषु
क्लेवंद्रबलेसति। शुभग्रहयुतेकेन्द्रेलग्नेचाष्टमभुक्षिके॥ गुरुः॥ मृगादिपंचकेदस्तत्रिकोबह्मुत्रिकेश्विने।
मित्रांत्यमूलपूर्वातुविद्यारंभःशुभेदिने॥ एवंसुतिश्वितेकालेविद्यारंभंतुक्कारयेत्॥ अभ्यंगस्नानप्रवृत्तुगं
धवस्त्रादिभूषितः॥ शुक्लवस्त्रसमास्तौर्यतेदलेषुविलेखयेत्॥ शूलाकयासुवर्णस्यपंचाशद्वर्णकान्क
मात्॥ प्रणवादिग्रहतिभिर्वर्णदेवान्प्रपूजयेत्॥ सरस्वतीगणेशंचदूरिंलाहमंगुरंरविं॥ स्वस्त्यकारंस्वा
विद्यांशुवंचैवषडक्षरं। एतेषामेवदेवानांनाम्नापिजुहुयादृतं॥ गुरोर्नेर्कडकाद्येर्नेर्वधेश्वरपृथक्पृथ
क्॥ पुण्यादंवाचयित्वादोपूजयित्वायथाविधिः। दक्षिणाभिर्दूतैर्द्राणांकर्तव्यंचात्रपूजनं॥ प्राप्नुस्वो

गुरुसमीनो वरुणाशामुखं शिशुं ॥ अविंदुमो नमः शिवाय वाचयित्वा षडक्षरं । आदिशांतं च पंचाशदूर्णा
नध्यापयेत्तिशुं । प्राप्नुस्व तु ततः कृत्वा त्रिर्द्वयं वाचयेत्ततः ॥ ततः प्रणम्य सूर्यादीन् विप्रान् संतोष्य भूरिशः ॥
उड्काद्येर्दक्षिणाभिर्विस्तृजे देवतादिकान् ॥ ॥ इति मसंगादक्षरस्वीकार उक्तः ॥ अथ प्रवृत्तमुपनयनं ।
तत्रोभ्युदये कर्तृत्व नियममाह । उपायनादिस्नानांत कर्मस्वभ्युदयक्रियां । पिता कुर्यात्तदूर्ध्वं तु परिणेत
यथाविधि । नां दीश्राधं पिता कुर्यात्तपुत्रीपुत्रविवाहयोः । उत्तरेषु विवाहेषु स्वयंकुर्यात्तु नां दिवं ॥ इति विशे
षः । अपितृकस्य नां दीमुख कर्तृत्व नियममाह । असौ गोत्रः स गोत्रो वाय आचार्य उपा न दत्त ॥ तदोपनेयपित्रा
हीन इदृश्याभ्युदयं चरेत् ॥ कन्यायास्वाप्ययं मागो मुनिभिः परिकीर्तित इति ॥ उपनयनकर्तारिस्तु पिते
वापनेयेषु नां स्तद्भावेपितुः पिता ॥ तद्भावेपितुर्भाता तद्भावेतु सोदरे इति । शरीरशुद्धिं प्रथमं गुरु

रुद्रचयेण च ॥ रुत्वाथ शिष्यस्य पुनः कुर्याद्देह्य संनिभौ ॥ गायत्री जपसाद मंरुत्वा रुद्रत्रिकं पुनः ॥ अं
 थाभ्युदयिकात्पूर्वादिने पुण्यादंवाचयित्वास्य कुमारस्य परश्चक्रियमाणोपनयनांगभूतं अंकुरार्पणप्रो
 क्षणप्रतिसरमंडपपूजनेडावांच ननिमंत्रणदि रुत्वा द्वितीयदिने मंगलमनष्टौ भूत्वा मातृकापूजनाद्यर्थं
 पुण्यादं वाचयित्वा मातृकापूजनं कुलदेवतापूजनं नांदीमुखदेवतासमाराधनं श्राद्धभोजनानादीर्वच
 नानि पूर्वोक्तानि सर्वाणि कुर्यात् ॥ यदि ज्ञानकर्मज्ञानि स्वस्वकालेन रुतानि तदा इमं कुमारज्ञानकर्मनामकर
 णां न प्रांशुन चोक्तौ पुनश्च नारख्यैः कर्मभिः संस्कारिष्यति संकल्प्य अथभ्युदयिकं विधाय पादौ च योदश
 होमं रुत्वा उपनयनं कुर्यात् ॥ तथा च स्मृतिसंग्रहे ॥ गणेशः क्रियमाणानां तंत्रवन्मातृपूजनं ॥ नांदीमुखं
 भवेदेकं होममंत्राः पृथक्पृथक् ॥ अथ पादौ योदश होमः ॥ प्राणानायम्य ॥ अस्य कुमारस्य चोत्ता

दर्शानकर्मलोपेन्नह्यचारिणो गृहिणो वा त्रतलोपे संध्या नित्यकर्मलोपे न वसस्यान्नाग्ने आग्रयणम
हृत्वा पाहित्रयो दशहो मं कुर्यात् ॥ तत्तत्कर्मलोपप्रायश्चित्तार्थं पाहित्रयो दशहो मं कुरिष्ये इति संकल्प्या
ग्निं प्रतिष्ठाप्य दर्व्याज्यं छात्रो दशण सुवाकित्याद्याज्यसंस्कारसु सुवसं समाज्जनांते ग्निं परिषिच्य सु
वाजु हृत्वात् ॥ सुवेणाज्यमादाय सुचिं निधाय उं भूर्गन् ये च पृथिव्ये च महते च स्वाहा ॥ अग्नये पृथि
व्ये महते उदं नमः ॥ १ ॥ भुवो वायवे चांतरिक्षाय च महते च स्वाहा वायवे अंतरिक्षाय महते उदं ॥ २ ॥ सु
वरादित्याय च दिवे च महते च स्वाहा आदित्याय दिवे महते उदं ॥ ३ ॥ पाहि नो अग्न ए न ते स्वाहा अग्नय इ
॥ ४ ॥ पाहि नो विश्ववे दसे स्वाहा विश्ववे दसे उदं ॥ ५ ॥ यत्तं पाहि विभावे सो स्वाहा विभावे सुवे उदं
॥ ६ ॥ सर्वं पाहि शतक्रतो स्वाहा शतक्रतो वे उदं ॥ ७ ॥ पाहि नो अग्न एकपाद्युत द्वितीयया पांद्य

ॐ तत् सत् ॥ पादहोमं विश्वतः स्वाहा ॥ वसवे इदं ॥ पुनरुज्जातिवर्तस्व पुनरग्नयुषा
 पुनर्नः पाद्विश्वतः स्वाहा ॥ अग्नये इदं ॥ १॥ सहस्र्यानि वर्तस्व अग्निं पितृस्वधारया विश्व
 तस्य रि स्वाहा ॥ अग्नये इदं ॥ २॥ पुनः ॥ भूरग्नये च रुथि व्ये च महते च स्वाहा ॥ ३॥ भुवो वायवे चांतरि
 शाय च महते च स्वाहा ॥ ४॥ सुवरादित्याय च दिवे च महते च स्वाहा ॥ ५॥ इति पूर्ववत्तिष्ठति भर्तुर्होति
 इति त्रयोदशहोमं पूज्यं हस्तौ हस्तापरिधिं चेत ॥ तथा च ॥ पुरस्तादुपरिष्टाञ्च पादिहोमस्य सर्वदा ॥ मह्य्याह
 तिको होमं कर्तव्यः स्मृतिशासनात् ॥ ॥ अतीतं नष्टं पुरुषोत्तमो यं श्रीविश्वनाथं श्रुति कर्म मान्यः ॥
 विश्वप्रकाशमभिधाय तैत्तिरीयं सूतावभूत्पापहापादिहोमः ॥ इति पादित्रयोदशहोमः ॥ अथोपन
 यनविधिः ॥ इति पादित्रयोदशहोमं कृत्यं तस्मिन् कर्मणि कुर्यात् ॥ दक्षिणत उपवेश्य स्वयमुत्तरतः

आसीनः प्राणाना यम्य एवं गुणविशेषणावशिष्टायां पुण्यतिथौ इमं मद्देश्वरशुभाणि पूर्वेषुः उपनयनं
वसंतोऽग्निं प्रतिष्ठाप्य कौपीना उनेरु ततो च कुमारं अभ्युदयिकं विधात्रपरे घृणचाय कुमारो मंगलस्त्वा
तो भूत्वा पुण्याहं वाचयिष्ये। कुमारं वेदपूर्वकं सकलविद्याप्रदणयोग्यतामिध्यर्थं मुपनेष्य इति संकल्प्य
अभ्युदयिकं कृत्वा कर्मणः पुण्याहं वाचयेत् ॥ कथं। सोदकं कलशं तं इलतां वृक्षयुक्तपात्रेणापि धा योषधी
षु प्रतिष्ठाप्य ब्राह्मणान् प्रार्थयेत्। ॐ कर्मणः पुण्याहं भवन्तो ब्रुवंति ब्रूयात्ते थो पुण्याहं कर्मणोस्त्व
तिश्रूयुरेवं त्रिः ॐ यत्पुण्यं न क्षत्रं। तानि वा एता नीति मंत्रद्वये पठेयुः॥ ततः ॐ कर्मणः स्वस्ति भवन्तो ब्रुवंतु इति
ब्रूयात्ते ष्यां स्वस्ति कर्मणोस्त्वतिश्रूयुः एवं त्रिः॥ स्वस्ति न इंद्रेः॥ अहो देवा इति पठेयुः॥ ततः ॐ कर्मणः
स्वस्ति भवन्तो ब्रुवंति ब्रूयात्ते ष्यां कर्म ज्ञेयतामिति ब्रूवते। कथ्यास्मद्वयेः॥ त्रीणि त्रीणि वेदे वा नमिति

पठेत् ॥ अथ मुखसमंकलशमुद्धरेत्ततः कलशोदकं कुमारस्यांतलोस्वस्तिपुण्याहसमृद्धिरस्तित्यादिवा
 केयर्निनयेत् ॥ स्वस्तिपुण्याहसमृद्धिरस्तु वर्यशतं पूर्णमस्तु गोत्राभिरुद्धिरस्तु शान्तिपुष्टिर्वास्तु शिव
 शंकरमस्तु पुनरपि गोत्राक्षणेभ्यः शुभं भवतु यत्र यत्र आशिषो वाचयित्वेत्युक्तं तत्र तत्र कर्मणः पुण्या
 हमेव ॥ तथा च ॥ आशीरिति च पुण्याहस्वस्त्युद्धीति स्मृतं बुधैरिति ॥ ततः कुमारस्यात्रिसूत्रं प्रक्षिप्या चम्य ॥
 कुमारस्यायुष्याभिरुध्यार्थमिडां वाचयिष्य इत्युक्ता ॥ इडा देवद्वारिति जपित्वा यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं नः
 आपतेर्यत्सहजं पुरस्तात् ॥ आयुष्यमय्यं प्रति मुंचेत् ॥ अयज्ञोपवीतं बलमस्तु ते ज ॥ इति कुमारं वाच्यः
 यित्वा यज्ञोपवीतं न ध्याया चम्य नादी मुखब्राह्मणान्भाजयित्वा कुमारं भोजयेत् ॥ ततः आचमनात्
 अग्निरुत्तरतः शीतोष्मादकश्चुरशक्तलोदधं पिबेत् ॥ इत्याहुगुल्फे गवान इह सरत उदुंबरशाखांश्च प्रयु

ज्यात ॥ इहमेन वायवितिय जुषाय इहमाः इति तास्त्रा नीया पदं त्विति इति इति नति। त्रेण्या शूलत्याग्निभिर्ह
र्भयिं जूलैः शूलालुग्लसेनेति श्रीं स्त्री न दर्भानंतर्थाय येनावपदिति चतसृभिः। येनावपत। येन प्रपा
येन भूयः तेन पूषति प्रतिदं प्रतिमंत्रं प्रदक्षिणं प्रवपति असावित्यत्र कुमारस्य नामोत्कारा मन्त्रात्तेन
या देवं सर्वत्राय मेसावेय इति दक्षिणतो माता ब्रह्मचारी वायुक्षुरेणेति गृहीत्वा वपंतमनु मंत्रयते उता
न इह समयवे स कृत्विं डे केशानुपयम्या स्वाय केशानित्युदं च मूलदर्भस्तं च वा इति न देशेति दधाति ॥ सर्व
चोक्तं च दक्षकेशानिधानात्तरमानं ॥ तत्र सर्वत्रासाविति उतानेनामनिर्देशं करोति ॥ तथा ॥ नाम अयादसो इ
त्यप्रथमा तमुदात्तके ॥ देवस्य त्वेत्यनुदात्ते च संबुध्या नामानिर्देशं ॥ इति समय कृत्वा पयित्वा तंतमुप
वेश्याग्नीध्रनादिषट्पात्रप्रयोगं ते कुर्यान्नु कूर्चं वस्त्राग्निपक्वाशं समिद्धं जिन मेखलाश्च सट्ठं गुंया

त्वर्चमानुषपद्मानि ॥ ततः उवाच भागांते कुमारिणः ॥ आगुर्दादेव जलसंग्रहणनोद्यतप्रतीकोद्यत
 द्योऽभग्ने ॥ द्युतं पिबन्नमृतं चारुगव्यं पितेव पुत्रं जलसेन येमं स्वादा इति पालाशोऽसुमिधं दध्याय ॥
 अग्नये ददं ॥ आचार्यो मंत्रमुक्त्वा बटुना स्वादाकारेण द्रावयेत् ॥ आचार्यः ॥ आतिथे मम शमानमशमेव
 त्वं स्थितो भव ॥ अभितिष्ठ प्रतन्यतः सदस्वपुतनायतः ॥ इत्यग्ने रजतः कुमारं दक्षिणेन पदारमानमा
 ण्ठाप्य रेवतीं स्थाप्य दक्षिणं नृत्तिकां चारुतं स्त्वा ॥ धियो वपन्नमग्ना अर्जुनसदस्वमंतां अभि
 तो अयच्छन् ॥ देवी देवाय परिधी सवित्रे महत्तदासास भवनमद्वितनं ॥ इति दूभ्यां वासो भिमं व्य ॥ या अ
 रं तन्न वयन्या अतन्वतयाश्च देवी रंतानां भितो ददंत ॥ तास्वा देवीर्जं रसे संययं तां सुप्मानिदं परिधत्स्व वासः
 परिधत्त धत्त वाससेन ॥ इति तां पुष्पं दणुत दीर्घमायुः ॥ इदं स्पति प्रायच्छद्वास एतत्सोमा यराज्ञे परि

धानवाड। ज्ञानगङ्गासिपरिधन्वा सोभवाहर्गनामभिः शक्तिपाव। शतं च जीवशरदः सुवचरिण्यश्चपो
षमुपसंख्ययस्व। इतितिसृभिः परिधाप्य॥ परीदं वा सोअधिधास्वस्त्रयेभूरायीनामभिः शक्तिपावा। श
तं च जीवशरदः पुरुंचीवस्त्रनिवायोविभजासिजीवन॥ इतिपरिहितमभिः मंत्रयते॥ इयंदुरक्तात्परिचा
धमानाशुर्मवकथं पुनतीन आगात्॥ प्राणाप्रानाभ्यां ब्रह्माभरंती प्रियादेवानां सुभगा मेखलेयं॥
ऋतस्य गोप्नीतपसस्परस्पीघ्रतीरक्षः सहमानाद्भरातीः॥ मानः समंतमनुपरीहिभद्रयाभतारिस्त्रमेख
लेमारिषाम॥ इति द्वाभ्यां मीं जीमेखलां त्रिगुतां त्रिः प्रदक्षिणां परिबीयंकुमारं वाचयेत्॥ मन्त्रस्य च शुद्ध
रणं बलीयस्ते जायन्तास्त्रिगुविः समिद्धं। अनाहनस्य वसनं त्रिरिहमुपरीदं वाच्यं त्रिनंदधेह। इत्येवं खंडं
द्विखंडं त्रिखंडं वा अंगुलं चतुरंगुलं वा बहिर्दामा त्रिनं प्राक्षिप्य वाचयेत्तरेणाग्निं प्रागग्रानंदभेः नमः

स्तीर्यतेषु आगंता समगमद्विप्रसूतस्युं यु योतन ॥ अरिष्टाः संचरेमहि स्वस्ति चरता हि हस्वस्वस्वस्व
 भ्यः ॥ इति कुमारमवस्थाप्य वाचा च यितो दत्तां ज्ञातिं आचार्यस्तस्यां ज्ञातवान्नीयंताभिः समुद्रादुर्मिर्मधुमा
 उदारदुपां शुना सममृततमश्यां ॥ इमे नु ते रश्मयः सूर्यस्य येभिः सपितृपितरो न आयने ॥ इति उपो
 दयवाचयेत् ॥ तथा च पूर्णाश्विनमः ॥ मोऽयं जितना वस्त्रापनप्रोदं णोश्चापनानितु ॥ समं न मेतान्याचार्य एव
 हत्वाथवाचयेत् ॥ इह मां जितनलक्षणमाह ॥ अंगलं तु बहिर्लोमयद्वास्याच्चतुरंगुलं ॥ एकस्वं दं द्विस्वं दं त्रिधा
 रयेदुपर्वीतवदिति ॥ आचार्यः अग्निष्टे हस्तमग्रभीसोमस्ते हस्तमग्रभीत्सवितो ते हस्तमग्रभीत्स
 रत्नवती ते हस्तमग्रभीत्पृषा ते हस्तमग्रभीर्दूर्यमा ते हस्तमग्रभीर्दंशस्ते हस्तमग्रभीर्द्रुगस्ते हस्तमग्र
 भीन्मित्रस्ते हस्तमग्रभीन्मित्रस्त्वमसि धर्मलान्निराचार्यस्तव ॥ इति दशोभिः कुमारस्य दक्षिणं दं

संगृहीत्वा अग्नयेत्वा परिहृदाम्यसो सोमायत्वा परिहृदाम्यसो ॥ सवित्रेत्वा परिहृदाम्यसो सगरस्यैत्वा परि
हृदाम्यसो मृत्यवेत्वा परिहृदाम्यसो यमायत्वा परिहृदाम्यसो गदायत्वा परिहृदाम्यसा वनकायत्वा परिहृ
दाम्यसा वद्वः स्त्वा परिहृदाम्यसा वोषधीभ्यस्त्वा परिहृदाम्यसो एथिज्येत्वा सवेत्वा न राये परिहृदाम्यसो इ
ति प्रतिमंत्रं देवताभ्योरक्षणा यद्वा - असावित्यत्र मंत्रं बुध्यंते न कुमारस्य नामानिर्देशः ॥ यथा अमुकश
र्मन्निति । ततः समुद्धूते आचार्यं कुमारयोर्मध्ये नृत्नपटांतरितं कृत्वा पश्चाज्योतिर्विदुः न समुद्धूते हि वस्यत्वा
सवितुः प्रसवरूपनये सो ॥ अमुकशर्मन्निति । यजुषां कठपत्रेभ्यः सुप्रज्ञाः प्रजया भूयाः सर्वारोवाः सु
वर्चा वर्धसा सुपोषः पोषो । इति कुमारस्य दक्षिणकर्णं जपति । कुमारः ब्रह्मचर्यमागानुपमानयस्व देव
न सवित्रा प्रसूतः ॥ इति नूयात । आचार्यः ॥ कोनासीमात्यक्तेः कुमारो मुकेडार्मनामास्मीति ब्रूयात् ॥

कस्य ब्रह्मचार्यमीत्युक्ते प्राणस्य ब्रह्मचार्यस्मीति नूयात् ॥ आचार्योः मुकुशमेषिते देवसूर्यब्रह्मचारीति गा
पाय । समामृतैषते सूर्यपुत्रः सदीर्घायुः समामृतः । याः स्वस्तिमग्निर्वायुः सूर्यश्चंद्रमा आपो नु संचरंति
ताः स्वस्तिमनु संचरासो अमुकुशमन ॥ नामध्वपंतश्चेष्टस्याध्वनः पारमडीय इति कुमारं वाचयेत् । अथ
कुमारः स्रुचाभ्यमादाय ॐ योगे योगादुतिप्रधान होमं कुर्यात् । ई योगे योगे तव रत्नं वाजे वाजे हवामहे सखा
य इंद्रमृतये ॥ स्वाहा । इन्द्राय दे० **आचार्यः** ॥ इममग्न आयुषे वर्चसे हृदि प्रियं रेतो वरुणसोमराजने ॥
माते वासो अदितेशमय छविश्च देवान्नरदहिर्यथा सत्स्वाहा ॥ अग्निवरुणसोमादिति विश्वभ्यां देवेभ्यो दे
मंत्रं स्वयमुक्ता कुमारेण स्वाहाकारेण द्वावयेत् ॥ कुमारः ॥ शतमिन्नशरदो अंति देवाय त्रानध्वकात्तरसं
तनूना ॥ पुत्रा सोमपितरो भवंति मानो मध्यां रीरिषता युगं ताः स्वाहा देवेभ्य इदं **आचार्यः** अग्नि

एतायुः प्रतरां दधात्वग्निष्टेषु सिं प्रतरां कृणोतु । इन्द्रो मरुद्भिर्जतु धारणे त्वादित्ये स्ते वसुभिर्गार्धातु
स्वाहा । स्वयमुक्ता स्वाहेति कुमारेण हावयेत् ॥ अग्नीन्द्रो मरुद्भिरादित्यवसुभ्य इदं । अथ कुमार एव । मेधां मघ
मंगिर सोमेधाः समज्जप्योद्दुः । मेधां मघं प्रजापतिर्मेधामग्निर्ददातु मे स्वाहा । अंगिरः सप्तर्षिप्रजा
पत्यग्निभ्य इदं । अपरासु च यामेधा गंधर्वेषु च यक्षकाः । देवायामानुषीमेधा सामामा विशताहिहः
स्वाहा । मेधाये इदं । ३ मं मेवरुण च के स्वाहा । वरुणायेदं तत्वायामि प्रमोषीः स्वाहा । वरुणायेदं त्वेनो
अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेतो वयासि सीष्टाः । यज्ञि ह्येव न्हितमः । तेषु चानो विश्वा देवाः सिप्रमुमु
ग्ध्यस्म स्वाहा । अग्निवरुणाभ्यामिदं । स त्वेनो अग्ने वमो भवतीनेदिष्टो अस्या दुषसो व्युहो । अवय
द्वेनो वरुण रराणो वीहिमृडीकः । सुद्वेन एधि स्वाहा । अग्निवरुणाभ्यामिदं । त्वमग्ने अयारयया

मन्मनसाहितः॥ अथासन्द्वयमूहिषेयानोधेदिभेषजं स्वादा॥ अग्नये अयसे इहं ११॥ तथा॥ द्वाव
 ये घो गद्व्याद्येर्वदुमेकादशाहुतीः॥ द्वितीयां च चतुर्थं च स्वयमुक्तात्रहावयेत्॥ तथा देवतानुक्रमणिका
 यां उद्देष्टव्या गकारिका॥ योगाहुं द्रो द्वितीयो ग्निर्वरुणा सोममुच्यते॥ अदितिश्च तथा विश्वे देवाः सर्वापि
 देवताः॥ तत्रातमिन्वद्वेवा स्युरग्निरित्यत्र देवताः॥ अग्नेर्द्विो मरुतश्चैव आदित्याव सवस्तथा॥ मेधां म
 ह्यममित्यस्मिन्मंत्रे स्युर्देवतादुमाः॥ युत्तश्वांगिरसः सप्त रूषयश्च प्रजापतिः॥ अग्निश्चैवाग्नेरित्यत्र मे
 धावितदन्तरं॥ वरुणो मन्त्रे मन्त्रयुग्मे तत्र रतोद्भूयोः॥ अग्निश्च वरुणश्चैव त्वमग्नेः प्रकीर्तित इति॥
 समिधमिधममनहनं चाग्नेो प्रहृत्य॥ ततः आचायेति यादीनं जुह्यात्॥ ततः कुमारो ग्नेः पश्चाद्भुगर्न
 यभिः कुशोर्नर्मितं सूत्रेण परिषातं कूर्चं निदधाति॥ तत्र गुरः॥ शिष्टं भद्रं दद्याच्चायां संदीमा त्वद्यापि॥

इति उदगग्रे कूर्च उपविशेत् ॥ कुमारः आचार्यपुरस्तात्प्रत्यक्षमुख उपविश्याचार्यस्य दक्षिणं पादं गृहीत्वा सा
वित्री भो अनु ब्रूहीति तस्मान्वाह गुरुः उभयोरपरि नूतन वस्त्रावरणं कृत्वा तां प्रत्येक व्याहृतिभिः सा कं पठे
धर्च शो न वान क्रमेणोपदिशेत् ॥ यथा ॥ ॐ भूः तत्सवितुर्वरेण्यं ॥ ॐ भुवः भर्गो देवस्य धीमहि ॥ ॐ सुवः धि
यो योनः प्रचोदयात् ॥ पुनः ॐ भूः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ॥ ॐ भुवः धियो योनः प्रचोदया
त् ॥ ॐ सुवः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो योनः प्रचोदयात् ॥ पुनः ॐ भू भुवः सुवः तत्सवितु
र्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो योनः प्रचोदयात् ॥ इति पठेत् कूर्चशः ॥ सर्वो व्याहृतीर्विहताः पादादिषु दद्यात् पुनरर्धर्चाद्यो ह्युक्तमांशत्वाद्दोत्र
भूयात् ॥ तथा ॥ तां पठेत् धर्चशः सर्वो व्याहृतीर्विहताः क्रमात् ॥ पदे च धर्चयोगे रत्नायामुत्तमां वदे
दिति ॥ अथ कुमारः ॥ अरुधमसो सोम्य प्राणस्वमे गोपाय इति स्वमुत्तरमोष्ठं शयावांतमुपस्थस्याचम्य

ब्रह्मण आणाहः इति युगपत्कराभ्यां स्व कर्णाद्युपसृष्ट्या च मय सुश्रवः सुश्रवसं मा कुरु यथा त्वं सुश्रवः सुश्र
 वा अस्यैव मदः सुश्रवः सुश्रवाभूयासं यथा त्वं सुश्रवो देवानां निधिगोपो स्येव मदं ब्राह्मणानां ब्रह्मणो
 निधिगोपो भूयासं ॥ इति पालाशं दंडं दक्षिणे न हस्तो नादत्ते ॥ ततः स्मृतं च मे स्मृतं च मे तन्म उभयं व्रतं ॥ नि
 दा च मे निदा च मे तन्म उभयं व्रतं ॥ अध्या च मे ० तन्म उ ० ॥ विद्या च मे ० तन्म उभयं ० ॥ श्रुतं च मे ० तन्म उभ ०
 सत्यं च मे नृतं च मे तन्म उभयं व्रतं ॥ तपश्च मे तपश्च मे तन्म उभयं व्रतं ॥ व्रतं च मे व्रतं च मे तन्म उभयं व्रतं ॥ य
 द्ब्राह्मणानां ब्रह्मणि व्रतं ॥ यद्गन्तः स इत्यस्य स प्रजापतिकस्य स देवस्य स देवराजस्य समनुष्यस्य समनुष्यरा
 जस्य स पितृकस्य स पितृराजस्य स गंधर्वाक्षरकस्य ॥ यन्म आत्मन आत्मनि व्रतं ॥ तेनाहं सर्वं व्रतो भूया
 सं ॥ इति कुमारं वाचयेत् ॥ गुरोवरं ते ददामीति गुरवे वदुर्वरं दद्यात् ॥ गुरुः सप्तदशरुत्तोषान्यात् ॥ देवस्य

त्वा सवितुः प्रसवे भिन्नोर्बाहुभ्यां हस्मो हस्माभ्यां प्रतिगृह्णामि ॥ राज्ञा त्वावरणो न यतु देवि दक्षिणे रुद्राय
गां । तेनामृतत्वमश्यां वयौ दात्रे ॥ मयो मय मयु प्रतिग्रहीत्रे ॥ कइदं कस्मा अदात् । कामः कामाय कामो
दाता कामः प्रतिग्रहीता कामः समुद्रमाविश कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि कामे त ते एषा ते कामदक्षिणा ॥
इत्तान रत्वांगीरसः प्रतिगृह्णातु ॥ सोमाय वासः ॥ रुद्राय गां ॥ इति धेनुं प्रतिगृह्य उदायुषा स्वायुषो दो
षधीनां रसेनोत्पज्ज्यस्य शुष्माणोदस्थाममृतां अनु ॥ इति ब्रह्ममुखा प्यवाच यति । तच्च शुर्देवदि
तं पुरस्ताच्छुक्रमुञ्जरत् ॥ पश्येमशरदः शतं जीवेमशरदः शतं नंदामशरदः शतं मोहामशरदः शतं भ
वामशरदः शतं शृण्वामशरदः शतं प्रज्वामशरदः शतं मजीतास्यामशरदः शतं योक्सूर्मदशे
। यउद्गानमदूतोर्णवात् । विभ्राजमानः सलिलस्य मध्यात्समाच्य भोक्तो हिताक्षः । रूयो विपश्चिन्

मनसा पुनातु यस्मिन् भूतं च भव्यं च सर्वं लोकाः समाहिताः । तेन गृह्णाति त्वामहं स गृह्णाति त्वामहं प्रजा
 पतिना त्वामहं गृह्णात्यसौ ॥ इति ब्रह्मरादित्यमुपगच्छायेत्येव ततः परिधीनि पसार्य । अनात्ता तादि प्राय
 श्चिन्तादुर्नीहृत्वा तत्र परिषेचनपूर्णपात्रोद्गासनांतं कृत्वा अग्नि कार्यं कुर्यात् ॥ प्राणाना यम्याग्नि कार्यं केरि
 ष्य इति संकल्प्याग्निं परित्वेति परिमृज्य परित्वाग्ने परिमृज्जाम्यायुषा बधनेन च सुप्रजाः प्रज सुश्रवां भूंया
 संयथा त्वं सुश्रवा देवानां निधि गोपो स्येव महद्ब्राह्मणानां ब्रह्मणो निधि गोपो भूंयां स ॥ या भूयास सं सु
 वीरं वीरैः सुवर्चा वर्चसा स पोषः पोषैः सुगृहो गृहैः सुपतिः पत्या सुमेधामेधया सुजज्ञा ज्ञा चारिभिः ॥ २३ ॥
 इति परिमृज्य ॥ अदिते तु मन्यस्वेति दक्षिणतः प्राचीनमनुमन्येत नुमन्यस्वेति पश्चादुदीचीनं गमस्वतनु
 मन्यस्वेति उत्तरतः प्राचीनं देव सवितः प्रसुवेति समंतं इति परिषिच्य अग्नये ममिधमा हार्यं दृष्टं ते जाने वदसे ।

यथात्वमग्नेसमिध्यासमिध्वसण्वंमामायुषावर्चसासन्ध्यामेधयाप्रजयाय२॥भिर्बल्लवर्चसेनान्नायेनसमेध
यस्वाहा॥अग्नयउदं०१॥७॥धोस्येधिषीमद्विस्वाहा॥अग्नयउदं०२॥समिदसिसमेधिषीमद्विस्वा॥अग्नय
उदं०३॥तेजोसितेजोमयिधोद्विस्वाहा॥अग्नय०४॥आपोअघान्वचारिषः॥सेनसममृक्षद्वि॥पयस्वाः
अग्नआगमंतमासः॥सृजवर्चसास्वाहा॥अग्नयउ०५॥संमाण्ववर्चसासृजप्रजयाचधनेनचेस्वाहा॥अ
ग्नयउदं०६॥विद्युन्मेभस्यदेवाइंद्रोविद्येत्सदृजपिभिःस्वाहा॥इंद्रायेदं०७॥अग्नयेवृद्धतेनाकायस्वा
हा॥अग्नयेवृद्धतेनाकायेदं०८॥द्यावापृथिवीभ्याःस्वाहा॥द्यावापृथिवीभ्यां०९॥एषातेअग्नेस
मिजयावर्धस्वचाप्यायस्वचतयाहंवर्धमानोभूयासमाप्यायमान॥स्वाहा॥अग्नयउ०१०॥योमा
ग्नेभागिनः॥संतमथाभागंचिकीर्षति॥अभागमग्नेतंकुरुमामग्नेभागिनंकुरुस्वाहा॥अग्नयउ०११॥

समिधमाधायाग्नेसर्वव्रतोभूयासं स्वाहा। अग्नयः १२॥ भूः स्वाहा। अग्नयः १३॥ भवः स्वाहा। वायवः
१४॥ सुवः स्वाहा। सूर्याय १५॥ भूर्भुवः सुवः स्वाहा। प्रजापतये १६॥ इति योऽशसमिधो दूता। अदिते
न्वमं स्वाहा। प्रासावीरित्युत्तरं परिषिच्य यत्ते अग्ने ते जस्ते नादं ते जस्वी भूयासं यत्ते अग्ने व च स्ते ना
दं व च स्वी भूयासं यत्ते अग्ने दूरस्ते नादं दूरस्वी भूयासं ॥ मयि मेधां मयि प्रज्ञां मयि अग्निस्ते जो दधातु म
यि मेधां मयि प्रज्ञां मयि दूरं दूरं दधातु मयि मेधां मयि प्रज्ञां मयि सूर्यो भ्राजो दधातु ॥ इत्यग्निमुपस्था
योपविश्य। मानस्तोके तनये मान आयुषि मानो गोषु मानो अश्वेषु रीरिषः ॥ वीरान्मानो रद्रभामितो
नधीर्हविषमं तोनमसा विधेमते ॥ इति जपित्वा कंचिदुत्तरदिग्भस्म उरनामि कृयांगुल्या गृहीत्वा। मेधा
वी भूयासं इति कृत्वा देहत्वा ते जस्वी भूयासं दक्षिणां स। व च स्वी भूयासं। वासां से। ब्रह्म व च सी भूयासं।

दक्षिणस्तने। आयुष्मानभूयासं नाभौ। अं नादो भूयासं कंठे। यशस्वी भूयासं इति ग्रीवायां। सर्वसम्
धो भूयासमिति शिरसि धत्वा॥ ततश्चैकांसमिधं गृहीत्वा। पुनस्तादित्यारद्रो वसवः समिधं तां पुनर्ब्रह्मा
णो वसुनीथयत्ते॥ घृतेन त्वं तनुवो वर्धयस्व सत्याः संतु यज्ञमानस्य कामाः स्वाहा॥ वसुभ्योरद्रभ्यो
दित्येभ्यः रुद्रं० १०॥ इति आधायैवं सतदशसमिधो गृह्णत्वा। स्वरित्तप्रधानं मेधां यशः प्रज्ञां विद्यां बुद्धिं
श्रियं च तं। आयुष्यं ते ज्ञ आरोग्यं देहि मे हव्यवाहन। इत्यग्निं प्रार्थ्य यस्य सम्यग्वाचनामोक्त्या तपो यत्
क्रियादिषु॥ नूनं संपूर्णं तां योति सद्यो वंदे तमच्युतं। मेव हीनं क्रियादीनां भक्तिहीनं दूताशन॥ यद्धुतं तु
मया देव परिपूर्णं तदस्तु मे॥ चतुःपादं पयंतं गोत्राक्षणेभ्यः शुभं भवेत्॥ इति प्रार्थ्य स्वगोत्रं पूर्वमु
क्तानमस्तु याति॥ ततः आचार्या ब्रह्मचार्यासि। अपोशान। कर्म कुरु। दिवामासु पुण्याः॥ भिक्षा च यंचर॥

आचार्याभिर्नोभव । इत्युक्ते प्रतिवचने कुमारोपि वदेत् । प्रथमे त्वस्मीति । अशानि । करवाणि । दिवान् स्वपि
 मि । चराणि । भवानि । इति ब्रूयात् ॥ ब्रह्मणे व रं ददामीति ब्रह्माणं विसर्जयेत् ॥ ततो गुं रं मातरमाचार्यं
 अन्यांश्च वृक्षान् ममृत्या भेदां यो चेतो ॥ भवान् भिक्षां ददात्विति पुरुषं भवति भिक्षां दहीति स्त्रियं । आ
 दिमध्यावसानेषु भव उद्धोपलक्षिता ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशां भेदा च यां यथाक्रममिति ॥ ब्रह्मेन मणि
 धारयन् नृक्षारत्नवर्णं भुंजीत चतुर्थे हनि पालाशं हत्वा गुह्यं सोम्यत्परिधाय्य ॥ यस्य ते प्रथमवास्य रं
 ददामः स्ततो विश्वे अवंतु देवाः ॥ तं वा भ्रमरः ॥ सुरक्षो व र्धमानमनुज्जायतां ब्रह्मः सुजातं । इति पूर्वध
 तवाससी गृहीत्वा याति काय ब्रह्मणे प्रयच्छेत् ॥ ॥ इत्युपनयनं समाप्तं ॥ अथ चतुर्थे हनि पालाशं
 कर्म कुर्वन् । ग्रामात् प्राचीमुदीची वा दिशमुपनिष्क्रम्य गृह्णन् देवापालाशं प्रातिष्ठाप्य पलाशस्याध

स्तात्सुंदिहं हृत्वा तत्रोपनयनार्थं प्रतिष्ठाप्य कर्मणः पुण्याहं वाचयित्वा भ्युदयिकं विधाय गणेशवरणो सं
पूज्य प्राणाना यम्यति थ्युदेवनां तं अस्य कुमारस्य मेधाजननार्थं मेधाजननाख्यं पालाशं कर्म करिष्यदुति सं
कल्प्याग्ने उत्तरतः प्रागपवर्गाणि चतुरस्राणि स्थंडिलानि तं दुर्लेहं नमान्वाणि अंगुली तं संधानि हृत्वा पला
शमूले च तथैव तं दुर्लेहः सुंदिहं वधा यते पुरंदिहं लेषु चतुर्ष्वपि प्रत्यगारभ्य प्रणवश्च धामेधा न्न ह्न देवताः
पूजयेत् ॥ प्रथमे व्याहृतिरुक्ता प्रणवा यनमः ॥ मध्ये श्रुत्या येनमः ॥ तृतीये मेधायेनमः ॥ चतुर्थे पालाशो
स्थंडिले ब्रह्मणेनमः ॥ द्वाविंशति पदशोपचारैरभ्यर्च्य उपतिष्ठेत् ॥ ॐ यद्दुंदसा मय भो विश्वरूपः ॥ ॐ हो भ्या
ध्यमृतात्मं बभूव ॥ ममैद्रो मेधया स्पृणोतु ॥ अमृतस्य देवधारणो भूया सं ॥ उगारिं मे विचर्यणं ॥ त्रिह्रा
मे मधुमत्तमं ॥ कर्णाभ्यां भूरिविश्रवं ॥ ब्रह्मणः कोशोसि मेधया पिहितः ॥ श्रुतं मे गोपाय ॥ द्वाविंशति नवभि

वांक्षेः प्रणवमुपस्थाप्य। अध्याग्निः समिध्यते। अद्भ्याविन्दते हविः॥ अक्षां भगस्य मूर्धनि। क्वचसावे
 दयामसि। प्रियं॥ अधेददतः॥ प्रियं॥ अधेदिदामतः॥ प्रियं भोजेषु यज्ञसु। इदं मउदितं हृदि। यथा दे
 वा अ सुरेषु। अधामुग्रे पुनक्तिरे। एवं भोजेषु यज्ञसु। अस्माकमुदितं हृदि। अक्षां देवाय जमानाः
 वायुगोपा उपासते। अधा॥ हृदय्यया कृत्वा। अध्या ह्वयंत हविः॥ अक्षां प्रातर्हवामहं। अधां म
 ध्यंदिनं परि। अक्षां॥ सूर्यस्यानिमृचि। अधे अधापयेह मा। अधा देवानधि वस्ते॥ अधा विश्वमि
 दं जगत्। अधा कामस्य मातरं॥ हविषा वर्धयामसि। इति अद्भ्यामुपग्राह्य॥ ॐ मेधा देवी। नृषमाणान
 आगात विंधात्री भद्रा सुमनस्यमाना॥ त्वया नृषा नुदमाना दुरजा हृद् हृद् देम विदथे सुवीगः॥ त्वया नृ
 षा नृषिर्भवति देवित्वया ब्रह्मागत श्रीरत त्वया॥ त्वया नृषा श्वेन विन्दते वसुसानो नृषस्वद्रविणा

नमेधे । मेधांमउद्रोदधातुमेधां देवीसरस्वती ॥ मेधांमेअश्विनावुभावाधत्तां युष्करस्वजा । अप्सरासुच
या मेधागंधर्वेषुचयन्मनः । देवीं मेधासरस्वती सामां मेधासुरभिर्जुषतारं स्वाहा ॥ आमां मेधां सुरभि
र्दिव्यरूपाहिरण्यवर्णाक्षि गती जगम्या ॥ उं जंस्वतीपयसापित्वमाना सामां मेधासुप्रतीकाजुषतां ॥
मयि मेधामिति च पठित्वा मेधामुपस्थाप ॥ ॐ ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विस्मामतः सुरजो वेन आव
ः । स बुद्धिया उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च विवः । इति ब्रह्माणमुपस्थाप्यथ दधिमधु
शर्कराभिः प्रणवादीनुद्दृश्यन्निमधुरेण ब्राह्मणान्भोजयित्वा । इति संकृत्याग्निं धनाद्याज्यभा
गांते वाससी मेखलाक्षि न देतांश्च सकृत्प्रयुज्य समंतादपूपैरग्निं परिश्रित्य सुवाज्यमादाय ॥ ॐ

यः छंदसामेषभोविश्वरूपः॥ छंदोभ्योध्यमतासंबभूव॥ समेंद्रोमेधयास्पृणोतु॥ अमृतस्य देवधारणा
भूयासं॥ स्वाहा॥ छंदोभ्यः०१॥ शरीरं मे विचर्यणं॥ जिह्वा मे मधुमत्तमं॥ कर्णाभ्यां भूरिपुश्रुवं॥ ब्रह्मणः
कोशोसिमेधयापिहितः॥ श्रुतं मे गोपायन्वा॥ छंदोभ्यः०२॥ आवदंती वितन्वाना॥ कुर्वाणा चारमात्मनः
वासांसि मम गावश्च॥ अंतपाने च सर्वदा॥ ततो मे श्रियमावदू॥ ततो मे शां पशुभिः सह॥ स्वाहा॥ छंदोभ्यः
०३॥ उरामायंतु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॥ छंदोभ्यः०४॥ यशोजने सानिः स्वाहा॥ छंदोभ्यः०५॥ श्रेयान्वस्य
सो सानि स्वाहा॥ छंदोभ्यः०६॥ तं त्वामे गप्रविशानि स्वाहा॥ छंदोभ्यः०७॥ समाभगप्रविशः स्वा
छंदोभ्यः०८॥ तस्मिन्सदस्त्रशांवेति भगादं त्वयि मज्जस्वा॥ छंदोभ्यः०९॥ यथापः प्रवता यंतिय
थामासा अदूर्जे रं॥ न वं मां ब्रह्मचारिणः॥ भानरो यंतु सर्वतः स्वाहा॥ छंदोभ्यः१०॥ प्रतिवेशोसि प्रमा

वेदव्रतानि ॥ आचार्यकुमारो मंगलग्नातो भूत्वा नम्यभद्रासनोपविष्टो प्राणानायम्य मंकुमारं प्राज्ञाप
त्यव्रतेतकर्मणसंस्कार्य इतिसंकल्प्य ब्रह्मचारिणे वपनं कारयित्वा पाकर्मवत्त्रानविधिना स्नात्वा
प्रज्ञापतिं कांडर्षिः सांदिती देवताया जिकर्ति देवता वारुणी देवता इत्युपनिषत्त्रयं ब्रह्माण्डं स्वयं भुवं मरु
सम्पत्तिं चेति षट्श्रृणोन्नवीति नोर्चयति ॥ तर्पणं च कृत्वा गृहमागत्य पुण्या देवाचयित्वाग्निं प्रतिष्ठाप्य ष
ट्पात्रप्रयोगाद्यग्निमुखांते सुवा प्रधान होमं कुर्यात् ॥ ॐ प्रज्ञापतये कांडनेत्येखादा ॥ प्रज्ञापतये
कांडश्रृणीये इदं ॥ १ ॥ प्रज्ञापते न त्वदेता ० णस्त्वा ० प्रज्ञापतये इ ० ॥ रयीणां पतिं यदा तं वेदतं ॥ अस्मिन्
भरे न तमं वा ज्ञसातो ॥ प्रज्ञापतिं प्रथमज्ञा मृतम्य ॥ यज्ञाम देवमधि नो ब्रवीतु स्वादा ॥ प्रज्ञापतये ० ॥ ३ ॥
प्रज्ञापते त्वं न धिषाः पुराणां ॥ पतिर्विश्वस्य जगतः परस्याः ॥ हविर्नो देववि हवे जुषस्व स्वादा ॥ प्रज्ञाप ४ ॥

तवेतेनोकाः प्रदिशोदिशश्च । पतावतातिचन उद्गतश्च । प्रजापतेविश्वसृग्नीचधन्यः ॥ ३ ॥ मनोदेवप्रतिद्वय
 दूर्यं स्वाहा ॥ प्रजापतये ॥ ५ ॥ प्रजापतिप्रथमं यज्ञियानां ॥ देवानामग्रे यज्ञंतं यज्ञश्च । मनोदेवानुद्रवि
 णं सुवीर्यं ॥ रायस्योषं विष्यतु नाभिस्तस्वाहा ॥ प्रजापतये ॥ ६ ॥ योरायर्दुशे शत रायदुक्थः ॥ यः पशू
 नां रक्षितं विहितानां ॥ प्रजापतिप्रथमं ज्ञातस्य । सदस्रधाना जुषतानां ॥ द्विर्नः स्वाहा ॥ प्रजापतये
 ॥ ७ ॥ सांहितीभ्यो देवताभ्यो उपनिषद्भ्यः स्वाहा ॥ सांहितीभ्यो ॥ ८ ॥ याज्ञिकीभ्यो देवताभ्यो उपनिषद्भ्यः
 स्वाहा ॥ याज्ञिकीभ्यो ॥ ९ ॥ वारूणीभ्यो देवताभ्यो उपनिषद्भ्यः स्वाहा ॥ वारूणी ॥ १० ॥ ब्रह्मणस्वयं भु
 वे स्वाहा ॥ ब्रह्मणे ॥ ११ ॥ सदसस्पतये स्वाहा ॥ सदसस्पतये ॥ १२ ॥ सदसस्पतिमद्भुतं प्रियमिंद्रस्य काम्यं
 । सनिमैभामयाशिषं स्वाहा ॥ सदसस्पतये ॥ १३ ॥ इति त्रयोदशाऽप्योद्गीर्तित्वा समित्सं नर्त्तनं जुहुयात् ।

३४

ततो ब्रह्मचारी अग्नेव्रतपतेकांडकृषिभ्यः प्राज्ञापत्यव्रतं चरिष्यामि तच्छुकेयंत नमो राध्यतां। शायोव्रतपतेकांड
कृषिभ्यः प्राज्ञापत्यव्रतं चरिष्यामि तच्छुकेयंत नमो राध्यतां। आदित्यव्रतपतेकांडकृषिभ्यः प्राज्ञापत्यव्रतं
राध्यतां॥ व्रतानां व्रतपतेकांडकृषिभ्यः प्राज्ञापत्यव्रतं राध्यतां॥ १॥ इत्यग्निमुपतिष्ठते। ततो जया
दिव्यस्तराष्ट्रभूतं ब्रह्म विसर्जनांतं हत्वाभ्युदयिकं कुर्यात्॥ ॥ इति प्राज्ञापत्यव्रतं॥ अथ एवमेव प्राज्ञा
पत्यव्रतोत्सर्जनं॥ तत्र कुमारं प्राज्ञापत्यव्रतोत्सर्जनेन संस्कारिष्यति संकल्प्य। संवत्सरांते तस्मिन् दानि वा स्ना
नं कुर्याच्च न होमानपू र्वं वत्सोपस्थानेन विशेषः ततो ब्रह्मचारी। अग्नेव्रतपतेकांडकृषिभ्यः प्राज्ञापत्यव्र
तमचारिष्य॥ तदशकं नमो राधि॥ १॥ शायोव्रतपतेकांडकृषिभ्यः प्राज्ञापत्यव्रतमचारिष्य। तदशकं
२॥ आदित्यव्रतपतेकांडकृषिभ्यः प्राज्ञाप० तदशकं नमो राधि॥ ३॥ व्रतानां व्रतपतेकांडकृषिभ्यः प्रा०

तदङ्कतमोराधि ॥ ४ ॥ इत्युपग्राह्यतया दिव्यतराष्ट्रभूतब्रह्मविषयसत्तेनांतं कृत्वाभ्युदयिकं कुर्यात् ॥ ॥
 इति प्राज्ञापत्यव्रतसंज्ञनं ॥ अथ सोम्यव्रतं ॥ तत्रोदगयने पर्वणि च योर्वर्षे न हत्वा ग्रामोद्वादेः स सोम्ये
 तलाशये कुर्यात् ॥ तत्र प्रयोगः ॥ आचार्यः कुमारं दक्षिणत उपवेश्य स्वयमुत्तरत आसीनः प्राणानायम्य
 मं कुमारं सोम्यव्रतेन संस्करिष्यति संकल्प्य पूर्ववत् स्नानविधिना स्नात्वा ॥ सोमं वां दधिं सोमं दिवी देवता
 उपनिषदः ॥ याज्ञिकी देवता उपनिषदः ॥ वारुणी देवता उपनिषदः ॥ ब्राह्मणं स्वयं भुवं ॥ सदसस्पतिं
 चावग्राह्य गंधादिभिर्भयञ्च कुमारं पूर्ववत् स्नानतर्पणमहंकारयित्वा ॥ अग्निप्रतिष्ठापनादिपा
 त्रप्रयोगांतं शुभोदकं च तस्मिन् ओदं वरमभिधो नूतनं च स्त्रं च सह तत्र युज्य प्राक्षणी संस्कारादग्निमुखं
 ते ॥ सोमाय कां दुग्धं ये खाद्वा ॥ सोऽक्षये ॥ १ ॥ सोमो धेनुः ॥ सोमो अर्बतमाशुः ॥ सोमो वीरं कर्मण्यदहानु

सादस्यंविद्वत्सं सभे यंपितृभ्यः वणं यौ ददाशदसोस्वाहा ॥ सोमाय २ ॥ आ पादं यूसा एत सुपविं ।
सुपवां मफ्वां रुजनस्य गोपो ॥ भरेषु ज्ञातं सुक्षितिं सुश्रवणं ॥ जयंतं त्वामनुमदेम सोमस्वाहा ॥ सोमा
य ३ ॥ त्वं सोमकृतुभिः सुकृतुभिः ॥ तं दक्षो सुदक्षो विश्ववेदाः ॥ तं रूपा वृषत्वेभिर्मोहिता ॥ द्युम्नेभिर्यु
म्यभवांश्च दशाः स्वाहा ॥ सोमाय ४ ॥ याते धामानि हविषाय जंति ताते विश्वापेरिभूरस्तु यज्ञं ।
गयस्फानः प्रतरणः सुवीरः ॥ अवीरं वीरहा प्रवरसो मदुर्यान्वाहा ॥ सोमाय ५ ॥ त्वमिमा ओष
धीः सोमविश्वाः ॥ त्वमपो अज नयः स्वगाः ॥ त्वमाततं योर्वतरिक्षं ॥ त्वं ज्योतिषां वितमो वयर्थस्वा
हा ॥ सोमाय ६ ॥ याते धामानि हविष्या एथिष्यां यापर्वते षोडशी घृष्णा ॥ तेभिर्नो विश्वेः सुभेना अ
दृक्कनराजनुमो मप्रतिद्व्याग्रभाय स्वाहा ॥ सोमाय ७ ॥ सां हि तीभ्यो देवताभ्यः पतिष्यन्तः स्वा

सांदिताभ्यो ॥ १० ॥ याज्ञिकीभ्यो दे ॥ ११ ॥ वारुणाभ्यो दे ॥ १२ ॥ ब्रह्मणे स्वयं भुवे ॥ १३ ॥ सदसस्पतये ॥ १४ ॥
 सदसे स्याति मद्भुतं ॥ १५ ॥ इति ब्रह्मा दद्याद्वा दृती हुंवाः ब्रह्मचारी उक्तो दक्कमुपस्पृश्या न मोवाचैति
 शांत्यनुवाकेन शांतिं कृत्वा कुमारमुत्थाय च तस्मिन् ओदुंवरीः समिध आदाय घृतेनांत्वा ॥ १६ ॥ अं एषि
 वीसवित् । तामग्निः समिधे । साग्निः समिधे ॥ तामद्दः समिधे ॥ सामासमिध्वा ॥ आयुषा तेज
 सा । वर्चसाश्चिया । यशसा ब्रह्मवर्चसेन ॥ अन्नाद्येन समिधतां स्वादा ॥ पृथिव्ये इदं ॥ १७ ॥ अं
 तरिक्षां समित् । तां वायुः समिधे । सावायुः समिधे । तामद्दः समिधे । सामासमिद्वा ॥ आयुषा
 तेजसा वर्चसाश्चिया ॥ यशसा ब्रह्मवर्चसेन ॥ अन्नाद्येन समिधतां स्वादा ॥ वायवे ॥ १८ ॥ द्यौस्स
 मित् । तामादित्यः समिधे ॥ सादित्यः समिधे । तामद्दः समिधे ॥ इति पंचपूर्ववत् । सा आ वा य ॥

आदित्याय ३॥ प्राजापत्यामेसमित्यः समिंधे । सादित्यं समिंधे । तामहं समिंधे ॥ शेषं पूर्ववत् ।
सा आदितिसपत्नक्षयिणि । भ्रातृव्यहो मे रिस स्वाहा ॥ प्रजापत ० ४ ॥ इति च तस्यः समिंधो ग्नावा
धाय ॥ अग्ने व्रतपते कांडर्षिभ्यः सोम्य व्रतं चरिष्यामि तच्छुकेयं तन्मे रोध्यतां । वायो व्रतपते
कांडर्षिभ्यः सोम्य व्रतं ० तच्छुकेयं ० आदित्य व्रतपते कांडर्षिभ्यः सोम्य ० तच्छुकेयं ॥ व्रतानां व्रत
पते कांडर्षिभ्यः सोम्य व्रतं ॥ इत्यग्निमुपतिष्ठते ॥ अथाचार्यः ॐ युंजते मनः । रुहो अश्वस्य नि
व्यदसि । ब्रह्म प्रवर्गेण प्रचरिष्यामः । दृष्ट्वा प्राप्ती ॥ उपश्यं गोपामभिपद्यमानं । देवस्य त्वा स
मुद्राय त्वा रूपे पीषिद् ॥ धर्मयाते । देवा वै सत्त्वं । परिश्रिते । ब्रह्म प्रचरिष्यामः ॥ अग्निं शूबसु
भिः ॥ शिरो वा एत द्युतस्य । देवस्य । विश्वा आशा ॥ धर्मयाते । प्रजापतिं । प्रजापतिः स ॥

सविताभूत्वा । इत्येतानिपदानिकुमारंवाचयेत् ॥ अथवा । यं जने सविता इति द्वयं वा वाचयेत् ॥
तथा अवांतरदीक्षां व्याख्यास्यामः ॥ इत्यापस्तम्बे चोक्तं ॥ तथै न संसर्ग्यामं नु वाकानां प्रभृत
व्यादूरयंति ॥ प्रथमया चोति ॥ ततो जयादीस्तथाराष्ट्रभृतः कृत्वा उहोमादकमुपश्रयः शनो वातः
पवतामित्यनुवाकेन शान्तिकुर्यात् ॥ ततो ब्रह्मचारी चक्षुषी समीत्यामोनी भूत्वा शिरोवेष्टनं च कृत्वा
सूर्यास्तमये गृहमागत्य अंध इव तिष्ठन्नामोनी वाग्यतः स्तदानां शिरोवा अभ्युदयिकं कृत्वा तद्वा सो
ब्रह्मणे दद्यात् ॥ इति सोम्यव्रतं ॥ अथ सोम्यव्रतोत्सर्जनं ॥ ततः संवत्सरं पूर्णं तदानीं वा आचा
र्यः प्राणाना यम्यं इमं कुमारं सोम्यव्रतोत्सर्जनं न स संकल्प्य इति संकल्प्य स्नानं कृत्वा च नदी
मादिपुर्व्ववत् कृत्वा व्युत्क्रमेण । द्यौः समित् । अंतरिक्षं समित् । पृथिवी समित् । प्राज्ञापत्या

मेसमिदमसपन्नक्षयिणी। इति च न स्रः समिध आधाय। आदित्यव्रतपतेकांडकृषिभ्यः सोम्यव्रतमचारि
षं। तदशकं तन्मगाधि। वायोव्रतपतेकांडकृषिभ्यः सोम्य-यं। तदशकं० अग्नैव्रतपतेकां-सो-तद-व्रता
नांव्रतपते-कां-सो-दत। इत्युत्थानेविशेषः॥ अन्नतु-युजतइत्यादिसंमीलनादवर्जयेत्। तत अभ्युदयि
कं कृत्वा ब्रह्मणो वरं दद्यात्॥ ॥ इति सोम्यव्रतोत्सर्जनं॥ अथाग्नेयव्रतमुच्यते। तत्राचोयो ब्रह्मचारि
वपनं कारयित्वा स्नानानंतरं प्राणानायस्य मंकुमारमाग्नेयव्रतपतेन सः स्फुरिष्यइतिसंकल्प्य-अग्निं
कांडकृषिं-मांदिनीदेवता उपनिषदः। यास्ति कां देवता उपनिषदः। वारूणी देवता उप-ब्रह्मणाः स्व
यं भुवं। मदमस्यति च वास्य गंधपुष्पादिभिरभ्यर्च्य। ब्रह्मचारिणा निवीतिना तपणं कारयित्वा अ
ग्निप्रतिष्ठापनादग्निमुखान्ते प्रधानहोमं कुर्यात्। ॐ अग्नये कांडकृषये स्वाहा। अग्नये०॥१॥

अग्नेन यमपथा गय अस्मान् विश्वानि देववयुन निविहान ॥ यूपोऽध्यस्म जुहुराणामेनोभ्रयिष्वानेभम
 उत्ति विधेम स्वादा ॥ अग्नये ० २ ॥ प्रवः ॥ इका यमानवेभरं ॥ द्रव्यं मतिचाग्नये सपृतं ॥ यो देव्यानि
 मानुषा ज्ञनूः ॥ षि अंतर्विश्वानि विघ्नना ज्ञिगाति स्वादा ॥ अग्नये ० ३ ॥ अष्टागिरो मतयो देवयेती ॥ अग्निं यं
 तिद्रविर्णभिर्दशमाणाः ॥ समंदृशं सप्रतीकं स्वचं ॥ द्रव्यवादमरतिमानुषाणां स्वादा ॥ अग्नये ० ४ ॥ अग्ने
 त्वमस्मद्युपोऽध्यसीचा अनग्निना अभ्यमंत रुही ॥ पुनरस्मभ्यः सविता य देवक्षां विश्वेभिरजरेभिर्य
 जन्न स्वादा ॥ अग्नये ० ५ ॥ अग्ने त्वं पारयानयो ॥ शंया स्वादा ॥ अग्नये ० ६ ॥ प्रकारो मननावच्यमा
 ना देवद्राचं नि यथा देवयंतः ॥ दक्षिणा वा दानिनी प्राच्येति ॥ द्रविभिरं त्यग्नये घृताची स्वादा ॥ अग्नये ०
 ७ ॥ पुनः ॥ पूर्ववत् ॥ साद्वितीभ्यो ॥ द्याद्वितीभ्यो ॥ वारुणीभ्यो ॥ १ ॥ ब्रह्मणो स्वयं भुवे ॥ ११ ॥ सरसस्य

तये १२॥ सरसस्पतिमद्रुतं १३॥ इति त्रुद्रुयाततो ब्रह्मचारी ॥ अग्ने व्रतपते कां इन्द्राग्निभ्यः अग्ने व्र
तं च रिष्यामि तच्छुकेयंत मे राध्यतां ॥ वायो व्रतप कां इन्द्राग्निभ्यः ० अग्ने ० आदित्य व्रतपते ० व्रतानां व्रत
पते ॥ १४॥ इत्यग्निमुपतिष्ठते ॥ आचार्यो ज्ञयादिव्यस्तराभ्युत्तमं ब्रह्म विसर्जनात्तेनांदां मुखं कुर्यात् ॥ १५॥
इत्याग्नेयव्रतं ॥ अथाग्नेयव्रतोत्सर्जनं ॥ ततः संवत्सरं पूर्णं तदानीं वा प्राणानागम्य मं कुमारमाग्नेः
यव्रतोत्सर्जनेन संस्करिष्येति संकल्प्य तृणचनानां सर्वं पूर्ववत् ॥ उपस्थाने विशेषः ॥ अग्ने व्रतपते कां
इन्द्राग्निभ्यः अग्नेयव्रतमचारिणं ॥ तद्दशकंत मे राधि ॥ वायो व्रतपते कां ॥ अग्ने त ॥ आदित्य
व्रतपते कां ॥ अग्ने ॥ व्रतानां व्रतप कां ॥ इति विशेषः ॥ ततः अभ्युदयिकं कुर्यात् ॥ ॥ इत्याग्नेये
व्रतोत्सर्जनं ॥ अथ वैश्वदेवव्रतं ॥ आचार्यो ब्रह्मचारिणः केशादीन् त्वापयित्वा प्राणानागम्य

प्र.

३.

मंकुमारैवेश्वदेवघनेनसंस्करिष्येतिमंकुष्यं विश्वेदेवान्कांडज्ञपीम् सांदितीर्देवताउपनिषदः। योनि
 कीर्देवताउपनिषदः। वारुणीर्देवताउपनिषदः। ब्रह्माणः स्वयंभुवंसदसस्पतिंचावाह्यनिबीतिनाषोर
 शोपचारैः रभ्यर्च्यतर्पणादिकारयित्वा अग्निप्रतिष्ठापनाद्यग्निमुखांते विश्वेभ्योदेवेभ्यः कांडज्ञैषि
 भ्यः स्वाहा॥ तेभ्यः १॥ आनोविश्वेन्नस्त्रागमंतुदेवाः॥ मिन्नोअयमावरणः सन्नोपाः॥ भुवन्यथानोवि
 श्वे रक्षासः करतुस्वा वोहाविथुरन्नशुबस्वाहा॥ विश्वेभ्योदेवेभ्यः २॥ शानोदेवाविश्वदेवाभवंतु। शंसं
 रस्वतीसहधीभिरस्तु॥ शमभिषाचः शमुरातिषाचः॥ शन्नोदियाः पार्थिवाः शानोअप्याः॥ स्वाहा॥
 विश्वेभ्यो॥ ३॥ येसवितुः सत्यसवस्यविश्वे॥ मिन्नरयत्रतेवरणस्यदेवाः॥ तेसोभगेवीरवद्रोमदन्नः॥ द
 धातनद्रविणोच्चित्रमस्ते॥ स्वाहा॥ विश्वेभ्यो॥ ४॥ अग्नेयादिदृत्यंचारिष्यः॥ देवांश्चाच्छास्त्रकृता

गणेश ॥ सरस्वतीमस्तु अश्विनायः ॥ यक्षिदेवान् रत्नधेयाय विश्वान् स्वाहा ॥ विश्वेभ्यो ५ ॥ द्यौः पितः
पृथिवीमातरश्चक्रुः ॥ अग्नेभ्यो तव सर्वं सवितो नमः ॥ विश्वं आदित्यादिते सतोषाः ॥ असभ्यः शर्मवदुतं
वियंत ॥ स्वाहा ॥ विश्वेभ्यो ६ ॥ विश्वेदेवाः शृणुते सर्वं मे ये भंत ॥ यज्ञध्वं स्वाहा ॥ विश्वेभ्यो ७ ॥ सांदि
तीभ्यो ८ ॥ याज्ञिकीभ्यो ९ ॥ वारूणीभ्यो १० ॥ ब्रह्मणे स्वयं भुवं ११ ॥ सदसस्पतये १२ ॥ सदसस्पति
मद्भुतं इति हत्वा ॥ १३ ॥ ततो ब्रह्मचारि ॥ अग्नेन्न तपते कांडऋषिभ्यो वैश्वदेवन्न तंचरिष्यामि तच्छ्रुवेयंतः
मेराध्यतां ॥ एवं ॥ वायोन्न तपते कां ॥ आदित्यन्न तपते कां ॥ ब्रतानां तपते कां ॥ वैत ॥ इत्युपतिष्ठेत् ॥ त
तः आचार्यो ज्ञयादिव्यस्तस्य भूतब्रह्मविसर्जनं तं नोदीश्राहं कुर्यात् ॥ इति वैश्वदेवन्नतः ॥ ततः संव
सरे पूर्णं ॥ तदानीं वा ॥ वैश्वदेवन्नतोत्सर्जनं कुर्यात् ॥ प्राणानायम्य रुक्मं रुक्मं वैश्वदेवन्नतोत्सर्जनं न सः ॥



य.
२४

स्वरिष्यदुतिसंकल्प्य । अथर्वनादिसर्वप्रवचनकुर्यात् ॥ होमं च कुर्यात् ॥ उपस्थाने विशेषः ॥ अग्नेव्रतपते
 कां-ऋषिभ्यो वैश्वदेवव्रतमचारिष्यंतदशकंतमेराधि । वायोव्रतपते कां- वैत-धि ॥ आदित्यव्रतपते
 कां- व्रतानां व्रतपते कां- वैष-तद । राधातविशेषः ॥ ॥ इति वैश्वदेवव्रतो-सर्जनं ॥ ॥ इति प्रत्येकं व्रतचतुष्ट
 यं ॥ अथ प्राजापत्यसौम्याग्नेयवैश्वदेवव्रतानि सूक्तजपदोमोपस्थानरुदितानि वा कुर्यात् । एकतंत्रेण
 वा कुर्यात् । तथा । श्रावण्यां प्रोक्ष्य पद्यां वा वैशारण्यामपि वैद्विजः ॥ एकतंत्रेण वा कुर्यात् देतद्रुतचतुष्टय
 मिति ॥ तत्र प्रयोगः ॥ उवाचार्यः प्राणानायम्ये मं कुमारममुं कशमाणं प्राजापत्यसौम्याग्नेयवैश्व
 देवव्रतेः सः स्वरिष्यदुतिसंकल्प्य प्रजापतिं कां-ऋषिसोमं कां-ऋषिं अग्निं कां-ऋषिं विश्वान्देवान्
 कां-ऋषीन् सोमं दितीं देवता उपनिषदायादिकं दिवता उपनिषदां वारुणीं देवता उपनिषदो ब्रह्माण-

स्वयं भुवं सत् सत्यं च वा दयामीति प्रत्येकमावाह्यपूर्ववत् पौडशोपचारै रभ्यर्च्य अग्निप्रतिष्ठापना
द्यग्निमुखांते पूर्ववद्यथाक्रमेण होमोपस्थापनानि रत्वा सौम्यव्रतात्तृथिवीसमिदितिसमिधानं र
त्वा सर्वव्रतहोमोत्तेजयादिहोमंच सद्यदेवविधाय अभ्युदयिकंच सद्यदेवकुर्यात् ॥ तथा ॥ गणेशः स य
माणानां तेनैव न मातृकापूजेन न नां दीमुखं भवेदेवं होमस्तु स्यात्पृथक् पृथक् ॥ व्रतेषु शांतिहोमेषु विध
ये चैवैरुपोत्सवे ॥ नैराप्रधानं केचैव शम्प्राणवनसंशयः ॥ इति श्वेति प्रकाशं व्रतचतुष्टयं ॥ अथ गो
दानव्रतं ॥ एवं गोदानं पौडशोपचारैः पूर्वेषुः पुण्याद्वाचनान्दीहोवाचनानां दीमुखसंकल्पान्तेनूत्वा परेषुः
कर्मणः पुण्याद्वाचनं नां दीमुखं ब्राह्मणभोजनं च विधाय प्राणानायस्यमं अमुकगोमां गौदानव्रते
न स संस्कारिष्यदुतिसंकल्प्य अग्निप्रतिष्ठापनादिपुण्यान्वययोगान्ते मानुषपात्राणि शीतोत्तोदकक्षु

एषवशत्करीदर्भपिंज्रलङ्कालुक्कपादीनि सरूत्ययुज्यात्यभागांते। धातादहात्विति च तस्यभिः यस्त्वा
हृदाकारिणेति च तस्यभिरित्यष्टावाज्यादुतीर्हत्वासमिहानंदनेदृत्वाज्ञयादींश्च व्यस्तानं गृह्यभूतः दुत्वा उ
त्सनवायवुदकेनेत्यादिशिखानिधानवर्जं सर्वं चोक्तवत्सत्त्वां केशनिधाना-समानं। शिखावर्जं सर्वान्के
शानवायवयित्वा स्नात्वा च म्पनूतनवस्त्रं धृत्वा पूर्णपात्रमुद्रास्यन्नद्वयेन वरंदत्वा ब्राह्मणेः सदृभुञ्जीया
त ॥ ॥ इति गोदानव्रतं ॥ अथ संमावर्तनं ॥ अर्चो यन्नद्वयं चारिणो पुण्यादं वाचयित्वा ब्रह्मचोरी प्राणा
नायै स्याद्येत्यादि तथि श्रवणांते वेदमधीत्य स्नातकव्रतं करिष्येति संकल्प्य प्रतिसं ब्रध्वाभ्युदयिकं
संकल्प्य प्रागुदयाद्रूपं प्रविश्यांतलोस्त्रिचर्मणा दूरमपि धाया ह्यनेन मेतद्दूरादित्येति तयेन अभ्यर्चि
तेऽस्त्रिधनादिषट्पात्रप्रयोगांते तदुत्तरतः पादांशममिच्छेत्तत्रैव स्त्रमुवर्णमणिपुगं वा दूरमणिच

सुवसुगंधं प्रवर्तते शीतोष्णं बुधैश्च कटयव उन्नयेण वदंशं जनदर्वणो पानद्वयकुश आनदुहसारुक्ता न
चूर्णोदुंबरशाखेनालकीर्धपिंज्रलोदुंबरकाष्ठानि प्रयुंत्यात्सर्वत्र मानुषपान्त्राणि सवत्तत उमा ज्यभागा
ते ॐ इमं स्तोममर्हते ज्ञात वेदं सर्वं मित्रममदेमामनीषया ॥ भद्राद्दिनः प्रमतिरस्य सः सद्यमेसख्य
मारिषामो वयंतव स्वाहा ॥ अग्नये ज्ञात वेदं सर्वं ॥ इति पात्ताशीः समिधमाधा व्यापरेणाग्निं कट
उपविश्य ॥ आप्युषं जमदग्नेः कश्यपश्च व्यायुषं ॥ यदृशानां त्रियायुषं ॥ तस्मै अस्तु त्रियायुषं ॥ इति शु
रमभिर्मन्त्रः ॥ शिवो नामासि स्वधितिस्ते पितानमस्तु अस्तु मामाहिः सीः ॥ इति वने प्रदाय उद्दमनवाय
विल्यपाः सः सत्तनाया के शानिधाना ॥ औलवत्समानं जघनाधे त्रजं स्यापविश्य विस्त्रस्य मे स्वलां ब्रह्म
चारिणे प्रयच्छति ताः सः ॥ उद्मदममुष्या यणम्यपाप्मानमपगृह्णाम्युत्तमं सोद्विषद्वयः ॥ अस्मिन्नेत्रे